

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Dušan Klinar

Koncentracija bogastva v neoliberalni ekonomski
paradigmi – Smith proti Friedmanu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Dušan Klinar

Mentor:izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Koncentracija bogastva v neoliberalni ekonomski
paradigmi – Smith proti Friedmanu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2017

Koncentracija bogastva v neoliberalni ekonomski paradigmi – Smith proti Friedmanu

Diplomsko delo obravnava koncentracijo bogastva kot posledico neoliberalne ekonomske paradigme. Prvi del na kratko predstavi metodologijo, ki bo v uporabi. Naslednji del besedila povzema splošne ugotovitve Pikettyja glede sprememb v dohodkovni in kapitalski neenakosti v ZDA in v svetu ter loči pojem koncentracija bogastva od ekonomske neenakosti. Nato se v nadaljevanju utemelji osnovni koncept funkcije države, trga in (optimalnega) delovanja ekonomije po Miltonu Friedmanu ter kako je na podlagi prebranega mogoče razumeti stanje osnovnega problema. Naslednji del vsebuje kratko selekcijo osnovnih neoliberalnih ekonomskih ukrepov na konceptualni ravni in kako je te ukrepe mogoče upravičiti tako s prispevkom Friedmana kot tudi z elementi iz ekonomske teorije Adama Smitha v Bogastvu narodov. Zadnji del se ukvarja s tem, kaj tem ukrepom manjka. To je ugotovljeno na podlagi manjkajočih elementov iz Smithove knjige. Nazadnje je na podlagi ugotovljenih pomanjkljivosti utemeljeno, zakaj Friedmanova in s tem neoliberalna teorija na splošno vodi ravno v to, čemur si je prizadevala izogniti – v koncentracijo bogastva v rokah peščice ljudi na vrhu.

Ključne besede:

koncentracija bogastva / neoliberalizem / liberalizem / ekonomska teorija.

The Concentration of Wealth in the Neoliberal Economic Paradigm – Smith vs. Friedman

This diploma discusses the concentration of wealth as a consequence of the neoliberal economic paradigm. Firstly, there is a short presentation of the methodology, which is used in the paper. The next part summarises the basic conclusions that Piketty had reached about the changes in income and capital inequality, both in the U.S. and worldwide, while also separating the concept of concentration of wealth from economic inequality. Moving on, the paper presents Milton Friedman's understanding of the functions of state, market and the (optimal) operation of the economy, while also showing how concentration of wealth may be understood in that context. The next contains a short selection of basic neoliberal economic measures – on the conceptual level – and how these measures may be justified using Friedman's work as well as elements from the economic theory of Adam Smith contained in the *Wealth of Nations*. The last part deals with what these measures are missing, which is determined based on the omitted elements of Smith's book. The very last thing is the explanation, based on the previous conclusions, why Friedman's (and neoliberal) theory leads to that which it sought to avoid, the concentration of wealth in the hands of the few.

Key Words:

concentration of wealth / neoliberalism / liberalism / economic theory.

Kazalo

1 Uvod	5
2 Metodologija.....	6
3 Koncentracija bogastva	8
4 Koncept neoliberalne ekonomije po Friedmanu.....	10
5 Neoliberalni ekonomski ukrepi po Friedmanu	14
5.1 Deregulacija, izstop države iz gospodarstva.....	15
5.2 Nižanje davkov in davčne stopnje	18
5.3 Varčevanje, uravnoteženje proračuna.....	20
5.4 Odstranitev sindikatov	22
5.5 Šolnine, možnost izbire v šolstvu	24
6 Kritika neoliberalne ekonomske teorije in ukrepov	26
6.1 Deregulacija, izstop države iz gospodarstva.....	28
6.2 Nižanje davkov in davčne stopnje	32
6.3 Varčevanje, uravnoteženje proračuna.....	33
6.4 Odstranitev sindikatov	36
6.5 Šolnine, možnost izbire v šolstvu	39
6.6 Sklep	42
7 Zaključek	44
8 Literatura	46

1 Uvod

Koncentracija bogastva v družbi je tema, ki je ponovno postala aktualna po svetovni finančni krizi z začetkom v letu 2008. Ta kriza, ki se je nato kmalu prenesla tudi v Evropsko unijo, je odprla nova vprašanja in probleme, predvsem ko gre za ekonomsko politiko držav in načine reševanja v krizi, s katerimi so precejšnji deli družbe tako v Sloveniji kot tudi drugod bili zelo nezadovoljni. Verjelo se je, da se vse, kar se dela na ekonomskem področju, počne izključno za interese nekaterih. Varoufakis, na primer, je v svoji knjigi *Globalni Minotaver* kritiziral reševanje krize v Evropski uniji s splošnim sporočilom: velika recesija (The Great Recession) bi lahko bila dosti hitreje in manj boleče rešena, če bi izbrali drugačne ukrepe. (Varoufakis 2013)

Po Pikettyju je eden od razlogov za nastanek te krize padajoča kupna moč srednjega in nižjega ekonomskega razreda. V svoji knjigi *Kapital v 21. stoletju* je ugotovil, da se delež bogastva v rokah zgornjih desetih odstotkov prebivalstva povečuje že od sedemdesetih let prejšnjega stoletja na račun preostalih delov prebivalstva. (Piketty 2015) O tem bom sicer nekoliko več zapisal pozneje v poglavju Koncentracija bogastva. To je izhodiščni problem, iz katerega izhajam in ki postavlja meje mojega diplomskega dela.

Eden od pglavitnih razlogov za večanje deleža družbenega bogastva v rokah najbogatejših je sprememba ekonomske paradigme. Pred letom 1929 naj bi svet, vsaj deklarativno, sledil klasični ekonomski teoriji, toda po krizi iz leta 1929 so intelektualci bili prepričani v nasprotno pot, torej v državno intervencijo. Po Friedmanu naj bi se to zgodilo, ker so ekonomisti tistega časa takratno trenutno stanje v glavah primerjali z idealizirano podobo stanja ekonomije pod vplivom države (čeprav naj bi po Friedmanu »trenutno« stanje povzročila država (!)). (Friedman 1962) Neoklasična (ali neoliberalna) ekonomska teorija je odgovor na keynesianizem in naj bi pomenila nadaljevanje klasične ekonomske teorije.

Toda – ali je to res? A je neoklasična ekonomska teorija resnično nadaljevanje klasične?

V diplomskem delu zagovarjam tezo, da ni tako. Neoklasična teorija si prosto izposoja zaželeno elemente od svoje predhodnice, ogromno elementov pa izpušča. Obstaja veliko primerov, da se izposojenim elementom popolnoma spremeni pomen, ko so

odrezani od drugih elementov. Včasih je pomen diametralno nasproten. Konkretno se bom v tem zaključnem delu ukvarjal predvsem z dvema deloma. Eno je *Kapitalizem in svoboda* (Capitalism and Freedom) Milтона Friedmana in drugo je *Bogastvo narodov* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) Adama Smitha.

Na tej točki naj opozorim, da nikakor ni za pričakovati, da bom v tem besedilu obdelal vse, kar bi bilo za obdelati. Že samo časovne in prostorske omejitve mi to onemogočajo.

Moj cilj je dokazati, da nas z upoštevanjem Smithovega prispevka Friedmanova ideja vodi točno tja, od koder bi nas naj oddaljila, torej v koncentracijo bogastva. Pri tem bi rad posebej poudaril, da se ukvarjam s problematiko koncentracije bogastva in ne s problematiko večanja neenakosti. To bom v nadaljevanju razjasnil.

Najprej bom v naslednjem poglavju podrobno predstavil metodologijo. Nato bom v poglavju Koncentracija bogastva predstavil problem z istim imenom in ga ločil od navidez podobnega problema, ki ga imenujemo ekonomska neenakost. Tu se bom v glavnem nanašal na Pikettyja. Naslednji del bo utemeljitev osnovnega koncepta ekonomske teorije Milтона Friedmana iz zgoraj navedene knjige. Četrty del bo vseboval najpogostejše javnopolitične ukrepe, ki jih država uporablja po nasvetu neoklasične teorije. Prva utemeljitev Friedmanovega koncepta bo izhajala iz dela *Kapitalizem in svoboda*. Naslednji del bo namenjen utemeljitvi teoretične osnove, ki jo Friedman in neoliberalizem jemljeta iz *Bogastva narodov*. In zadnji del, pred zaključkom, bo kritika vsega zgornjega na podlagi manjkajočih elementov, ki nam spremenijo celotno sliko. V zadnjem poglavju pa bom povzel vse svoje ugotovitve.

2 Metodologija

Kot sem navedel, je namen tega besedila dokazati, da: 1. neoklasična ekonomska misel ni v resnici nadaljevanje klasične teorije; 2. neoklasična ekonomska misel ob upoštevanju klasične vodi v koncentracijo bogastva.

Zgoraj, v prejšnjem poglavju, sem navedel, kaj bom v posameznih poglavjih počel in metodologija se sklada z napisanim.

Prvi del vključuje analitično branje delov *Kapitala v 21. stoletju*. Na podlagi tega in nekaterih suplementov bom povzel Pikettyjevo tezo o koncentraciji bogastva. Ta del vključuje tudi konceptualno razmejitev problema od problema ekonomske neenakosti.

Naslednji deli zahtevajo analitično branje dela *Kapitalizem in Svoboda*. Iz celotne knjige bom izluščil osnovni koncept zaželenega delovanja države. Kaj naj država počne in česa ne sme. Na kakšen način mora izvajati svojo javno politiko. Kaj spada pod okrilje države in kaj ne.

Nato bom izbral nekatere ukrepe, ki jih je država izbrala na ekonomskem področju. Pri tem me ne zanimajo specifični ukrepi, ampak splošni ukrep na konceptualni ravni. Če pojasnim: ne bom se ukvarjal s specifičnimi instancami, v katerih je posamezna specifična vlada prodala neko specifično, točno določeno javno podjetje. Namesto tega se bom ukvarjal s samo *idejo*, da mora vlada prodajati svoja podjetja, kot javnopolitični ukrep. Kriterij za vključitev nekega ukrepa v tem poglavju je, da ga je posredno ali neposredno mogoče zagovarjati z omenjenim delom Milтона Friedmana.

Pri tem se zavedam, da bo izbira v precejšnji meri zgolj stvar moje odločitve, in zaradi tega deloma arbitrarna, toda to je ena izmed omejitev tega dela. Druga omejitev bi bila dejstvo, da se bom pri proučevanju stališč neoliberalizma osredotočal v največji meri na Friedmanovo delo. Druga besedila bodo zgolj dodatki. To odločitev sem sprejel zaradi želje po poenostavitvi celotnega procesa. Če bi med glavne vire štel več »protagonistov« neoliberalizma, bi se celoten proces neizogibno zapletel in podaljšal, morebitna nestrinjanja in drugačne interpretacije pa bi morda vnesle kaos v zadevo, kar bi me morda prisililo, da bi tako ali tako moral preferirati enega izmed avtorjev. Friedman je bil izbran predvsem zaradi tega, ker se ga jemlje kot nekakšnega učitelja, modreca neoliberalcev, z nasprotne strani pa je pridobil zaničljivo oznako kot vodja »kulta« ekonomskih fundamentalistov. Kakorkoli že, obravnavan je kot nekakšna avtoriteta.

Ko bodo zgoraj omenjeni ekonomski ukrepi opredeljeni, sledi poglavje, v katerem pojasnim njihovo konceptualno osnovo na podlagi *Bogastva narodov*. To delo sem izbral iz podobnih razlogov. Ko govorimo o klasični ekonomiji, je Adam Smith temeljna avtoriteta.

Zadnje poglavje pred zaključkom bo verjetno najdaljše, in to z razlogom. Pred tem poglavjem bom opredelil problem koncentracije bogastva, utemeljil neoliberalni koncept zelenega delovanja ekonomije in države, opredelil najpogostejše ukrepe in jih utemeljil z elementi iz klasične ekonomske teorije. V tem poglavju moram vse skupaj podreti. Na podlagi spregledanih elementov *Bogastva narodov* bom utemeljil, zakaj so neoliberalni koncept in njegovi ukrepi v javni politiki nezaželeni. Seveda pri predpostavki, da je koncentracija bogastva nekaj, čemur se želimo izogniti.

3 Koncentracija bogastva

V osnovi Piketty loči tri osnovna časovna obdobja. Prvo časovno obdobje, katerega začetek ni natančno definiran, se konča leta 1929. To je čas, ko je prevladovala klasična ekonomska paradigma. Ob istem času se (vsaj miselno) začne novo obdobje, in sicer obdobje keynesianizma, ko prevladuje nova ekonomska teorija z istim imenom. (Piketty 2015) To sta prvi dve obdobji po Pikettyju in tudi Milton Friedman v svojem delu opisuje enaki obdobji. Prvo je čas liberalizma, smiselnega vladanja, ko se vlada ne vmešava pretirano in sledi liberalnim načelom. Drugo, po letu 1929, je čas, ko se državno vmešavanje razpase čez celotno družbo in prek meja zdravega razuma. (Friedman 1962) Tretje obdobje se po Pikettyju začne v sedemdesetih letih. (Piketty 2015) Friedman v knjigi, ki je bila objavljena leta 1962, ne navaja tretjega obdobja, morda bi lahko rekli, da si želi njegovega nastanka.

Značilnost, ki ločuje ta tri obdobja v *Kapitalu 21. stoletja*, je način, kako se v teh obdobjih obnaša delež bogastva v posesti različnih delov prebivalstva. V klasičnem obdobju do leta 1929 se delež bogastva v posesti najvišjega ekonomskega sloja dolgoročno povečuje in doseže svoj vrh ravno pred koncem tega obdobja – in pred veliko finančno krizo z začetkom iz istega leta. (Piketty 2015)

Z nastopom spremenjene ekonomske politike se trend spremeni. Keynesianska politika poudarja podpiranje strani povpraševanja in načeloma poskuša redistribuirati družbeno bogastvo v prid revnejših slojev z uporabo roke države. Po Friedmanu je ta poskus vmešavanja docela neuporaben in celo kontraproduktiven, ampak več o njegovem pogledu bom zapisal v naslednjem poglavju.

Tretje obdobje je čas, v katerem se po kratkem predahu politike New Deala ponovno začne povečevati delež bogastva, ki ga ima v posesti najbogatejši sloj. Ta delež doseže vrh v letu 2007. Svetovna finančna kriza, ki se začne v letu 2008, pomeni ogromno izgubo denarja za najbogatejše. Ampak, izguba se že v nekaj letih nadomesti in trend se nato nadaljuje.

V splošnem Piketty trdi, da je obdobje 1929–1970 nekakšna zgodovinska izjema. (Piketty 2015) Anomalija. Če vzamem kot dejstvo, da država v klasičnem obdobju sploh ni poskušala vplivati na distribucijo oziroma redistribucijo bogastva, potem pridem do sklepa, da je naravna tendenca narodnega bogastva koncentracija v roke najbogatejšega sloja. Tu lahko poskusim še dve ideji. Ena je, da se je država v majhni meri poskušala iti redistributivno politiko v prid revnih, a se je vseeno zgodilo nasprotno. To lahko pojasnim s Friedmanovo trditvijo, da državni ukrepi običajno dosežejo nasprotno od želenega. (Friedman 1962) Alternativa je, da je »naravni« trend rasti deleža bogastva v rokah najbogatejših precej močnejši od mlačnih poskusov za ekonomsko pravičnost. Še ena možnost je, da država vodi (zavestno ali nevede) ekonomsko politiko, pri čemer gre po eni strani za politiko redistribucije v prid revnejših slojev, po drugi strani pa s podpiranjem posameznih »too big to fail« podjetij in z drugimi ekonomskimi ukrepi podpira redistribucijo v prid bogatih. Splošni dolgoročni trend je v tem primeru odvisen od tega, v katero smer se nagiba.

Kakorkoli že, Piketty koncentracijo bogastvo ugotavlja kot problem. Kot sem navedel v uvodu, avtor zmanjšanje kupne moči nižjih razredov (pri čemer pojem nižji razredi razumemo kot vsi razredi razen zgornjih 10 odstotkov prebivalstva) jemlje kot enega izmed razlogov za začetek zadnje krize. To je torej razlog, zakaj je stvar problematična. Piketty sicer ločuje dohodkovno in kapitalsko koncentracijo, pri čemer je kapital najpomembnejši vir dohodka zgolj za zgornjih 0,1 odstotka prebivalstva (svetovna ekonomska elita), za ostale pa je pomembnejši dohodek (super menedžerji ipd.). Čedalje bolj proti vrhu najbogatejših kot gremo, bolj ekstremni so zaslužki. Zgornjih 10 odstotkov prebivalstva ima na primer nekoliko povečane vsote, zgornjih 0,1 odstotka pa ima najbolj ekstremno povečanje bogastva. (Piketty 2015)

Tu pride na misel plačevanje najboljših na področju. Med tistimi strokovnjaki oziroma karkoli so že, so tisti na vrhu –*crème de la crème*– izredno dobro plačani. Ampak, takoj

ko stopimo na nekoliko slabše (razlika je minimalna), je padec dohodka zelo velik. Torej, svetovna intelektualna, politična in ekonomska elita predstavlja vrh dohodkovne lestvice, vsi ostali pa imajo drastično nižje dohodke. (Drezner 2013)

Zdaj ko sem v osnovi opisal avtorjeve rezultate, vsaj glede naraščajočega deleža narodnega bogastva v zgornjem razredu, se mi zdi smiselno koncentracijo bogastva ločiti od ekonomske neenakosti. Razlog za to je preprost. Pojma opisujeta različna problema, čeprav se morda zdi, da gre za enako zadevo. Seveda je odvisno, kako natanko sta definirana.

Ko govorim o koncentraciji bogastva, mislim na delež bogastva v posesti zgornjih 10 odstotkih prebivalstva ali morda v zgornjem 1 odstotku ali še višje, ampak načeloma je že prva možnost dovolj smiselna. To sem že navedel.

Kar zadeva neenakost, menim, da je v kapitalistični družbi dejansko lahko nekaj zaželenega in da je večja ekonomska enakost v bistvu nekaj, česar se bojimo. Konkretno stanje, ki se ga želi preprečiti, je situacija, ko imamo dva splošna razreda, eden je vladajoči, drugi je podložni. Vladajoči razred ima v lasti bolj ali manj vse družbene resurse, medtem ko je podložni razred tisti, ki služi vladajočemu. To je stanje, ki se ga običajno stereotipno pripisuje socialističnemu sistemu. Enakost v tem sistemu je tehnično večja, ker so »podložniki« bolj enaki med sabo, zgornji razred pa je relativno majhen in ozek. (Drezner 2013) Razlika med vladajočim in podložnimi razredi je ogromna, notranje razlike med nižjimi ekonomskimi razredi pa so neznatne. Če si zelo ekonomsko enako družbo predstavljamo na ta način, potem je ekonomska enakost nekaj nezaželenega in je v bistvu zadnji stadij koncentracije bogastva.

Alternativna interpretacija je, da največja ekonomska neenakost pomeni največjo razliko v deležu bogastva med najbogatejšim in najrevnejšim razredom. V tem primeru se neenakost lahko uporablja kot nadomestek, ampak načeloma bom vseeno raje uporabljal drug pojem.

4 Koncept neoliberalne ekonomije po Friedmanu

Če bi za opis neoliberalne ideje ekonomske politike moral uporabiti samo eno besedo, potem bi uporabil besedo *svoboda*.

Svoboda je temelj, na katerem celotna zadeva stoji in je glavni ideal, okrog katerega se vsi drugi elementi gradijo. Ko Friedman govori o stvareh ali ukrepih, ki so v družbi zaželeni pa nezaželeni, je ta element tisti, ki oboje med seboj loči.

V družbi sta dve glavni sili. Ena je država oz. politika in druga je trg. Ena izmed teh sil povečuje svobodo, druga jo zavira oziroma zmanjšuje.

Tista, ki je problematična, je politična moč. Tu bi verjetno bilo koristno poudariti, da Friedman politično moč razume izključno v navezavi na državo. Torej, politična moč izhaja iz države, drugi načini pridobitve te moči kot prek uradnega političnega sistema pa niso zaznamovani ali celo omenjeni. Tako politična moč, pridobljena z bogastvom, ni predvidena.

Politična moč je problem, ker je v svojem bistvu moč prisile. (Friedman 1962) Izhaja očitno iz klasičnega razumevanja države, pri čemer je država sila, ki ima monopol prisile v družbi in ga torej kot taka edina uporablja. Ker je glavni ideal svoboda, je prisila diametralno nasprotje tistega, kar želimo, in kot taka je tudi politična moč kot sredstvo za delovanje v družbi precej nezaželena. Friedman o tem zapiše: »Temeljna grožnja svobodi je moč prisile, pa naj bo v rokah monarha, diktatorja, oligarhije aličasne večine.« (Friedman 1962)

Toda politika in država imata svojo uporabo. Friedman navede nekaj osnovnih funkcij države.

Država mora (Friedman 1962) :

- zagotavljati spoštovanje pogodb;
- preprečevati nasilje in prisilo (torej mora zagotoviti, da so vse pogodbe, v katere posamezniki vstopijo, prostovoljne);
- uveljavljati pravila igre in omogočati njihovo spremembo (pravila v splošnem prihajajo od spodaj, torej so neka uveljavljena praksa – država zgolj zagotovi, da se jih držijo vsi ljudje);
- zagotavljati denarno ogrodje (monetarna politika – toda s to spremembo, da jo uporablja v skladu z vnaprej določenimi pravili in ne glede na lastne želje, od tod ime monetarizem);

- definirati lastninsko pravico;
- delovati kot mediator med različnimi interpretacijami pravil;
- braniti svoje državljane pred napadom.

To je v glavnem vse, kar sem uspel izluščiti iz knjige o splošni funkciji države. Če vse skupaj združimo v eno pravilo, bi se glasilo: država mora zagotavljati funkcionalno ogrodje družbe, v katerem se potem lahko razvija in deluje ekonomija. Država je torej nek zunanji arbiter, namesto da bi bila udeleženec v ekonomiji.

Čeprav naj kljub temu poudarim, da državo imenuje kot nujno za nastanek svobode. Kot nekakšen predpogoj, a obenem nujno zlo in potencialno grožnjo. »Vlada je potrebna za ohranitev naše svobode, je instrument skozi katerega lahko uveljavljamo svojo svobodo; ampak s koncentracijo moči v političnih rokah, ta postane grožnja tej svobodi.« (Friedman 1962, 2).

Politična moč je nevarna in jo je dosti težje razpršiti oziroma decentralizirati kot ekonomsko moč, ki je takšna že v začetku. Politična in ekonomska moč morata biti ločeni druga od druge, torej ju ne smejo posedovati iste osebe (Friedman 1962).

Ker politična moč temelji na prisili, je večina njenih rezultatov nelegitimnih. Če za dosego nekega cilja uporabimo silo, to popači svobodno delovanje ljudi in trga. Friedman govori o načelu, da konci upravičujejo sredstva (ends justify the means), za katerega navaja, da ni dober temelj za delovanje svobodne družbe. Zaželeni sredstvi, ki ju liberalec lahko podpira, sta svobodna diskusija in prostovoljno sodelovanje. Če neka vrsta delovanja ne škoduje družbi in ne krši pravil, potem tega delovanja ne smemo prepovedati, ne glede na to, kako globoko je naše nestrinjanje. Na enak način so vsiljeni dobri nameni skoraj tako škodljivi kot zlonamerni (Friedman 1962).

Druga, bolj pozitivna sila je (prosti) trg. V splošnem je prosti trg (free market) opisan kot prostor, iz katerega prihaja vse, kar je dobro. To sicer ni povsem neposredno izrečeno, ampak Friedman namiguje, da je cena, ki jo vsak človek za svoje delo oziroma produkt pridobi na trgu, pravična nagrada za njegov trud (tu obstaja najprej predpostavka, da vsi ljudje spoštujejo pravila igre). Delo, ki ima najnižjo ceno, je tisto delo, ki je najmanj naporno, nevarno in/ali pomembno. Torej, če opravljaš neko delo, zanj bolj ali manj vedno dobiš tisto, kar si si zaslužil. Če ne v denarju, pa v drugih

ugodnostih, npr. v prostem času, lagodnosti, manj dela, manj intelektualnega napora itd. (Friedman 1962). Lahko bi rekli, da je to modificirana različica *ameriških sanj* (American dream), ki so namesto kot potencial postavljene kot pravilo.

Trg oziroma prosti trg omogoča neko vrsto »konsenza« v družbi, ne da bi bila potrebna konformnost. Trg je »... //sistem proporcionalne zastopanosti« (Friedman 1962, 23). Politični ukrepi homogenizirajo, ker je dober ukrep običajno tak, ki nagovarja celotno populacijo (torej ni arbitrarnih izjem ipd., ki so lahko stvar kaprice posameznika odločevalca). Precej nemogoče pa naj bi bilo zagotavljati poseben zakon za vsak rahlo drugačen parcialni interes. Trg pa omogoča ohranitev heterogenosti (Friedman 1962).

Upoštevajoč navedeno, moramo politične ukrepe zasnovati na tak način, da ne kvarijo ali zavirajo delovanja *dobre sile*. Ukrepi na ekonomskem področju, ki niso zasnovani na tak način, pogosto dosežejo nasprotni učinek. Večkrat je precej poudarjena razlika med nameni in rezultati neke akcije. Friedman sprašuje: »Katere, če sploh kakšna, izmed velikih 'reform' zadnjega stoletja so dosegle svoj učinek? A so se dobri nameni njihovih zagovornikov uresničile?« (Friedman 1962, 197). Trg sam po sebi že zagotavlja pravičnost, bogastvo, najnižje možne cene, redukcijo diskriminacije in monopola, kakovost izdelkov in redistribucijo bogastva od zgoraj navzdol (trickle down effect). Morda rezultati delovanja trga niso takšni, kot bi jih želeli, ampak po Friedmanu so kapitalistične družbe še vedno veliko bolj pravične in enake kot preostale (Friedman 1962).

Če je trg sila dobrega, potem je država (ali pa politika) *sila zla*.

Monopoli pogosto nastanejo zaradi delovanja države. Sicer sta še dve drugi možnosti. Ena je tehnični monopol, druga pa je kartelni monopol iz zasebnega dogovora. Ti dve možnosti se v delu minimalizirata z argumentoma: 1. da je tehnični monopol (v redkih primerih, ko se dejansko pojavi) neizogiben, ampak bo s tehničnim napredkom nekoč izginil; 2. da je zasebni monopol, ki je nastal iz dogovora, izredno nestabilen in se običajno sam sesuje (Friedman 1962). Koncentracija bogastva izhaja iz monopola, monopol izvira iz posegov državo. Država je torej kriva za koncentracijo bogastva.

Čisto mimogrede sem naletel na izredno zanimivo kritiko Pikettyja, s katero lahko že z naslovom (*Piketty is wrong: Markets Don't Concentrate Wealth*) potrdim tovrstno

razumevanje ekonomije. Argument je, da neskončna akumulacija ni mogoča, ker ima velikost korporacije zgornjomejo.»... // neomejena koncentracija bogastva je tehnično nemogoča v tržni ekonomiji. // ... // Na neoviranem trgu lahko bogataš pridobi več bogastva samo pod pogojem, da je dovolj učinkovit v dodeljevanju kapitala, za dobro vseh.« (Rouanet 2015). Neoliberalni položaj glede koncentracije bogastva je glede na prebrano torej lahko ena izmed dveh možnosti: 1. koncentracija bogastva se ne dogaja. Torej, zanikanje. V skladu z ekonomsko teorijo Milтона Friedmana je država tista, ki bodisi s svojo kontraproduktivno redistributivno politiko bodisi z aktivnim podpiranjem monopola kvari in sprevača dosti bolj pravično distribucijo prostega trga.

Drugič, koncentracija bogastva se dogaja, a je koristna in pravična. Torej, če upoštevam zgornji citat in zgoraj zapisano o pravičnosti prostega trga, potem iz tega izhaja, da je stanje, ki nastane kot posledica neoliberalne politike, tisto pravo, pravično stanje. Kapitalizem končno deluje, kot bi moral, koncentracija bogastva je zgolj posledica naravnega uravnovešenja. Sedaj vsi dobijo, kar si zaslužijo, in zgornji centil si očitno zasluži bistveno več, kot je prej dobil. Zasebni monopol je torej upravičen, če je nastal zaradi »večje učinkovitosti« in ne zaradi posegov države, enako je z bogatenjem zgornjega ekonomskega razreda. Tu bi lahko dodal še trickle down effect, kar pomeni, da je koncentracija bogastva sprejemljiva zaradi radodarnosti oziroma razsipnosti bogatih.

Seveda je tu še dodatna možnost, ki pravi, da še vedno nismo šli dovolj daleč in da je v veljavi zgolj neka izkrivljena verzija »prave« ekonomske politike.

5 Neoliberalni ekonomski ukrepi po Friedmanu

Izhajajoč iz zgoraj napisanega osnovnega koncepta so bile izpeljane številne ideje. Nekatere so ostale zgolj to in se z njimi ni nič kaj posebnega storilo, medtem kot so iz drugih nastali dejanski predlogi ekonomskih ukrepov, ki so nato stopili v veljavo.

Izmed teh sem izbral manjše število splošnih priporočil, za katera bom v tem poglavju podal njihovo teoretično utemeljitev, najprej po Friedmanu in nato po Smithu. Osnovna ideja tega poglavja je predstaviti osnovne temelje, na katerih stojijo. Spodaj navedeni ukrepi so med seboj tesno povezani.

Izbira je omejena z osnovnim pogojem, da je ukrep mogoče posredno ali neposredno upravičiti s pomočjo Friedmanovega dela. Npr. v primeru ekonomske ponudbe, ki predlaga, da država začne financirati stran ponudbe (torej proizvajalce), to ni mogoče in je celo v nasprotju z njegovim konceptom, zaradi česar ga ne bom vključil.

5.1 Deregulacija, izstop države iz gospodarstva

Odstranitev moteče regulacije je logična posledica vsega tega, kar je bilo napisano v prejšnjem poglavju. Zaradi temelja – svobode – in omejitve zgolj na tiste državne posege, ki so nujni, je treba odstraniti vse ostale. Za deregulacijo in čim večji izstop države iz gospodarstva je več razlogov.

Trg je vir svobode in kot tak mora biti v čim večji meri brez omejitev. Država je vir zatiranja, zaradi česar mora biti zreducirana na minimum. Temeljni kriterij za to, kateri del regulacije je zaželen in kateri ne, je v tem, ali tisti specifični del moti delovanje trga.

Regulacija je tista, ki je bila kriva za nastanek velike finančne krize v letu 1929. Če bi država takrat reagirala pravilno ali bi nad zadevo dvignila roke, se kriza bodisi sploh ne bi zgodila ali pa bi bila rešena bistveno hitreje. »Velika gospodarska kriza v Združenih državah je, daleč od tega, da bi pokazala naravno nestabilnost zasebnega sektorja, dokaz tega, koliko škode lahko povzročijo napake peščice ljudi, ki imajo nadzor nad denarnim sistemom države.« (Friedman 1962, 50) Nesposobno upravljanje gospodarstva in restrikcija špekulacije sta bila torej razloga za nastanek krize.

Ekonomsko svoboda je temelj za nastanek politične svobode. Država z avtoritarnim ekonomskim sistemom zlahka in precej verjetno zdrsne v avtoritarizem. Zaradi tega mora kot predpogoj vsak posameznik biti maksimalno svoboden, ko gre za ekonomske odločitve. Prav tako omenja, da je prosti trg dobrin predpogoj za prosti trg idej, ki je potreben za optimalni napredek. (Friedman 1962)

V mednarodnem okolju deregulacija pomeni odpiranje mej, vsaj v ekonomskem smislu. Odstranjevanje carine, kvot in drugih omejitev omogoča odprtje trga celotnemu svetu, vsakemu izmed svetovnih narodov pod enakimi pogoji. Deregulacija omogoča nastanek prostega trga. (Friedman 1962) Prosti trg je torej tisto pristno naravno stanje, v katerega bomo prišli z uničenjem namenskih ekonomskih ukrepov.

Zakaj je deregulacija zaželena, se običajno najprej pojasnjuje s Smithovim konceptom nevidne roke. »... //in s tem, ko usmerja industrijo na ta način, da ima njena proizvodnja najvišjo vrednost, skrbi samo za svojo korist in pri tem ga, kot še v mnogih drugih primerih, nevidna roka vodi, da se zavzema za cilj, ki ni del njegovih namenov. // ... // Z zavzemanjem za svojo korist pogosto spodbuja korist družbe učinkoviteje, kot je v resnici njegov namen.« (Smith v Sedláček 2014, 201) Nevidna roka trga je tista sila, ki skrbi za regulacijo trga in družbeno dobro. Vsak posameznik z zasledovanjem svojega lastnega interesa nevede in brez tovrstnega namena skrbi za promoviranje interesov družbe. Iz navedenega se potem lahko izpelje tisto slavno načelo: pohlep je dober. (greed is good)

Adam Smith je sumničav do državne intervencije. Ukrepi, kot so visoke carine, omejitve uvoza, spodbujanje izvoza idr., v resnici niso optimalni za javno dobro, ker povečujejo ceno dobrin, spodbujajo tihotapljenje kot alternativo legalnemu uvozu (s čimer se država brca v zadnjico, ker od tihotapcev ni prihodka) in v splošnem poslabšujejo državno gospodarstvo. Vsaka država, pokrajina ima produkte, ki jih lahko zaradi svojih specifičnih prednosti proizvaja ceneje in bolj kakovostno kot drugi. Zaradi tega je smiselno, da se razvijejo tisti izdelki, ki so bolje izdelani doma, drugi pa se uvozijo iz tujine. (kot komparativno prednost Anglije je Smith navedel primer volne). Tovrstni ukrepi, ki so nastavljeni za namen zaščite domačega gospodarstva, običajno koristijo zgolj ozki eliti domačih trgovcev. (Smith 2012)

Najbogatejši trgovci v državi so vzpostavili nekakšno zavezništvo z državo, s čimer država prek zakonodaje skrbi za ohranitev njihovega bogastva. Notranja regulacija je vzpostavljena z namenom onemogočanja oziroma oteževanja vstopa v nekatere panoge, torej je država kriva za ohranitev monopolov na nekaterih področjih. Tu Friedman izrazi svoje nasprotovanje do ukrepov, kot so zahteve po licenci in kakršne koli druge omejitve, ki zahtevajo dovoljenje za upravljanje določene dejavnosti. Po Friedmanu za vse namene, ki se jih želi izpolniti z zahtevo po licenci, zadostuje že certifikacija, torej nekakšno potrdilo, da oseba kakovostno ali vsaj zadovoljivo opravlja svoj poklic, morda že tudi zgolj registracija. Obvezna licenca za opravljanje dejavnosti je nesprejemljiv poseg v svobodo, certifikacija pa je lahko opravljena tudi na trgu. (Friedman 1962)

Ko celo vrsto težav in tematik prepustimo trgu namesto zakonodaji, izgine potreba po tem, da bi te težave morala reševati država. (Friedman 1962) To nam omogoči zmanjšanje

državne birokracije in izdatkov ter poenostavitve delovanja v ekonomskem sistemu. Po Smithu bi na primer poenostavljenost davčne strukture služila za večjo učinkovitost pobiranja davkov in zmanjšanje potrebne birokracije (in tudi davkov). (Smith 2012) Več o tem bom sicer napisal v naslednjem podpoglavju.

K zgoraj napisanemu o deregulaciji dodajam še privatizacijo, ker menim, da spada v isti sklop.

To ni ekonomski ukrep, h kateremu bi Friedman neposredno pozival (vsaj ne v tem specifičnem delu), vendar je prek njegove teorije ta koncept precej enostavno zagovarjati.

Javna podjetja so problematična z več vidikov. Kot prvega je pomembno omeniti splošno prepričanje, da država zadev ne zna voditi tako učinkovito in kakovostno, kot to počnejo zasebniki. Javna podjetja so vsa v neki meri monopolna, od omejenih monopolov, ki imajo podporo države, do neomejenih monopolov, ko so javna podjetja edina, ki smejo opravljati neko dejavnost. In kot take imajo tovrstne družbe na trgu nepravilno prednost, ki izhaja iz politične moči.

V enem izmed svojih drugih del, v eseju o tem, zakaj je država oziroma vlada problem (Why Government is the Problem), neposredno izrazi, da javna podjetja ne igrajo po enakih pravilih kot zasebna. Razlika in izvor večje učinkovitosti zasebnih podjetij sta v tem, da so zasebna podjetja prisiljena biti bolj učinkovita, ker se ne morejo nasloniti na državni proračun. V javni sferi imamo torej lahko zelo slabo upravljana podjetja, ki pa še vedno obstajajo, ker njihove finančne izgube krije država. Kot tako nima podjetje nikakršnega interesa, da bi se razvijalo iz preprostega razloga: ker razvoj ni potreben. (Friedman 1993)

Smith v svojem *Bogastvu narodov* precej kritizira nekatere javne monopole, korporacije, kot je na primer East India Company, za katere navaja, da zaradi svoje velikosti, centraliziranosti in neučinkovitosti pogosto ne bi mogla preživeti na trgu. Za nekatere primere, na primer za družbo, ki je bila zadolžena za vzdrževanje utrd, komentira, da so zaradi pomanjkanja nadzora iz prestolnice (časovna in prostorska razdalja je reden nadzor onemogočala) svoje dolžnosti upravljale po poti najmanjšega odpora. (Smith 2012) Razlog za nadaljnji obstoj podjetja torej ni kakovost njegove dejavnosti.

Po vsem navedenem je regulacija vir *nepravične* koncentracije bogastva v posesti bodisi države bodisi monopolistov, ki so svoje bogastvo dobili zaradi posegov države. Ker je trg omejen v svojem delovanju, je tudi začetna distribucija bogastva drugačna, manj pravična, kot bi sicer bila.

5.2 Nižanje davkov in davčne stopnje

Po Friedmanu je redistribucija nacionalnega bogastva skozi davčno politiko nezaželena in moralno sporna. Recimo, da imamo bogataša, ki ima ogromno denarja, a tega bogastva ne želi deliti z revnejšimi prebivalci. Samo zaradi tega ni upravičeno, da bi mu denar vzeli. (Friedman 1962) Osnovni princip, po katerem deluje Friedmanova teorija, je vendarle svoboda in tovrstno početje je poseg v svobodo posameznika. Prosti trg naj bi v osnovi pomenil, da žanješ vse dobro, ki nastane kot posledica tvojih dejanj, kakor tudi vse slabo. (Rodriguez 2010)

Avtor zato zagovarja zmanjšanje davkov na splošno in omenja nekaj zaželenih ukrepov, na primer ukinitve davka na dobiček (corporate tax). Poleg tega zahteva splošno znižanje davčne stopnje ali uvedbo enotnega davka (flat tax) na prihodek. (Friedman 1962) Davek na dobiček naj bi se prenesel na posamezne deležnike, ki bi morali svoje prihodke in svoj reinvestirani delež v podjetju poročati v dohodnini.

V zvezi z drugimi ukrepi se oba, tako znižana davčna stopnja kot tudi enotni davek, v splošnem utemeljujeta s tremi argumenti. Vsak del prihodka, ki ga dobi država prek davkov, je prihodek, ki je vzeta zasebnim posameznikom, ki bi ta sredstva porabili mnogo bolj učinkovito. Friedman navaja: »... // odstranitev odvrtačalnih učinkov zdajšnje strukture [davčnih] stopenj bi omogočila bolj učinkovito uporabo obstoječih sredstev in višji dohodek.« (Friedman 1962, 175) Tu se navezuje na višje stopnje na davčni lestvici. V tem primeru lahko zagovarjamo neko stopnjo, nad katero se davčna stopnja ne zviša, ali celo zmanjšano davčno stopnjo (se pravi manjšo stopnjo pri večjih zaslužkarjih, torej neke vrste antiprogresivno davčno stopnjo, pri čemer največji delež plačajo srednji plačilni razredi).

Drugi argument je, da imajo pri višjih davčnih stopnjah posamezniki veliko večji interes, da se davkom skušajo izogniti. S tem ko davčno stopnjo zmanjšamo in se pokrijejo luknje v zakonodaji, ki izogibanje plačila omogočajo, se povečajo absolutni prihodki iz davkov. (Friedman 1962)

Tretji argument je v prid enotnemu davku, ki ga je mogoče aplicirati tudi na zmanjšane najvišje davčne stopnje. To je argument pravičnosti in izogibanja tiraniji večine. S tem ko se uvede enotna davčna stopnja za vse, davek začne ustrezati idealnemu zakonskemu aktu, kot ga predpostavlja Friedman – torej zakon oziroma v tem primeru davek, ki je enak za vse in zaradi tega ni več arbitraren ali odvisen od kapric posameznikov. To prav tako omogoča, da se država izogne možnosti, da večina izkorišča bogate in obenem omogoči večji absolutni davčni dohodek. (Friedman 1962) Ta argument je v splošnem bolj primeren zagovoru zadnjega predloga, vendar lahko trdimo, da je kapica na zgornjih ravneh davčne stopnje manj nepravična do bogate manjšine kot klasična progresivna lestvica. Ideja enotnega davka bi se lahko prenesla tudi na druge davke, ne samo income tax, torej v nižje splošne davke.

Ko govorimo o davkih, je pomemben Smithov prispevek, ki govori o tem, da morajo davki karseda ustrezati štirim pravilom, ki jih je podal.

Prvo pravilo je, da mora davčni sistem biti zgrajen na tak način, da ljudje prispevajo sredstva v skladu s svojimi zmožnostmi, torej več bogastva kot si nekdo pridobi pod državno zaščito, več mora v blagajno prispevati. (Mueller 2016) Navidez ta trditev potrjuje in upravičuje obstoj progresivne davčne lestvice, vendar je z njo precej preprosteje tovrstni davčni sistem obsoditi. Absolutni prispevek bogatega državljan – pod pogojem, da ni skrival večine svojega bogastva ali se kako drugače izogibal plačilu – je višji kot davčni prispevek državljanov revnejših od njega že pod enotno davčno lestvico. Tako bogatejši državljan prispeva enak delež (kar pomeni, da ni arbitrarnosti v določanju davčne stopnje), hkrati pa je njegovo dejansko plačilo višje.

Po drugem pravilu je treba zagotoviti, da je zahtevano plačilo jasno poznano in ne arbitrarno določeno. Čas plačila, način plačila in količina zahtevanega denarja morajo biti poznani vsem. (Mueller 2016) Davčna politika, ki povzroča v ljudeh negotovost, je izredno nezaželena in škodljiva do take mere, da Smith piše, da je boljša večja neenakost kot majhna negotovost. (Smith 2012) To pravilo podpira enotno davčno stopnjo in odvrta od ustvarjanja novih davkov, posebej če povzročijo nastanek zapletenega sistema. Poleg tega je s tem mogoče upravičevati t.i. restrukturalizacijo vsaj davčnega sistema, če že ne političnega.

Tretje pravilo zahteva, da je davek čim bolj praktičen za plačevalca. Davki morajo biti zahtevani takrat, ko imajo državljani največ denarja. Vedno na isti dan v mesecu, torej ponovno nastopi želja po predvidljivosti. Smithu je očitno posebej všeč tip davka, ki je podoben davku na dodano vrednost, pri čemer vsak državljan plačuje davek v skladu s stopnjo porabe, zaradi česar je breme majhno, prihodek pa postopen, a celoleten. (Smith 2012)

In zadnja značilnost dobrega davka je želja po tem, da davek iz žepov ljudi vzame čim manj in hkrati čim manjši količini denarja onemogoči prihod v žep ljudi (Smith 2012). Prvi del je jasen, drugi del pa se nanaša na izgube, ki nastanejo zaradi zaved, kot so: visoka skupna cena ljudi, ki pobirajo in upravljajo z davki, odvzem denarja industriji (kar dolgoročno zmanjša davčni dohodek), uničujoči davki povzročijo nastanek črnega trga in poskuse izogibanja plačilu, navsezadnje je plačevanje davkov nadležno in naporno početje, če je to plačevanje prepogosto. (Mueller 2016) Na podlagi tega lahko upravičimo zmanjšanje javne uprave zaradi neučinkovite razsipnosti, poleg tega je mogoče zagovarjati tudi čim nižje davke za podjetja in nasploh za vse ljudi.

Friedman je poleg nižanje visokih stopenj dohodkov upravičeval s trditvijo, da »... \\visoke davčne stopnje ne toliko obdavčujejo bogatih, ampak namesto tega obdavčujejo tiste, ki želijo postati bogati«. (Friedman 1962, 173) Enako je z regulacijo, ki s svojo arbitrarno kompleksnostjo pogosto preprečuje vstop novim ljudem v panogo. V tem smislu se regulacija in davčna politika lahko uporabljata kot orodje najbogatejših za preprečevanje vstopa konkurence. (Friedman 1962)

5.3 Varčevanje, uravnoteženje proračuna

Fiskalna politika, ki jo zagovarja Friedman, je precej drugačna od tiste, ki jo predlaga Keynes. Po slednjem je ideja, da država presežek, ki se ustvari v dobrih letih, porabi v času recesije. Državna poraba v času krize nadomesti manjkajočo zasebno porabo.

Friedman pri tem vidi nekaj težav. Zakonodajalci običajno prehitro in preveč agresivno v paniki reagirajo na ekonomske spremembe ter tudi takrat, ko izberejo pravi čas za primeren tip fiskalne politike (po stari teoriji ekspanzivno povečanje porabe v krizi in manjšanje porabe zunaj nje), ta sveženj ekonomskih ukrepov ne začne učinkovati dovolj hitro, ampak običajno šele čez nekaj mesecev. Poleg tega izpostavlja kot problematično

tudi dejstvo, da se državni programi pogosto ohranijo, tudi ko je krize konec, velikost države pa se zaradi tega vse bolj in bolj povečuje. (Friedman 1962)

Oblast je pri zaznavanju pravega časa za izvedbo ene od navedenih politik zelo slaba. (Friedman 1962) To izjemoma ni stvar samo vladne nesposobnosti, ampak je posledica dejstva, da je nemogoče vnaprej predvidevati, katera vrsta ukrepa bi morala biti uporabljena.

Kot sem že navedel v enem izmed zgornjih poglavij, zasebni sektor ni tisti, ki je povzročil krizo – kriza je posledica nestabilnosti državne porabe. Prva stvar, ki jo država mora narediti, je stabilizirati svoj tok izdatkov. (Friedman 1962) S tem najverjetneje Friedman meri na balansiranje proračuna, kar omeni nekoliko pozneje. Dejstvo je, da ekspanzivna politika (tako fiskalna kot monetarna) dolgoročno vodi samo v destabilizacijo in v inflacijo. (Ross 2015) Monetarizem ne verjame v kakršen koli pozitiven izkupiček iz ekspanzivne ekonomske politike. Kratkoročno naj bi imela rahel blagodejni učinek, nato pa naj bi se razlika avtomatsko izrazila v inflaciji – cene na trgu se skoraj avtomatsko prilagodijo novi situaciji. Ob upoštevanju tega načela je edino restriktivna ekonomska politika tista, ki ima kako pozitivno značilnost. Uporabi se lahko v boju z inflacijo. (Lah in Ilič 2007)

Povečana državna poraba se izenači z zmanjšano porabo v zasebnem sektorju, zaradi česar tovrsten ukrep ni zaželen. Če že karkoli, Friedman predlaga uravnavanje višine davkov za isti namen. Torej, zniževanje davkov v krizi in zviševanje izven krize. (Friedman 1962)

Če predpostavim, da se v krizi znižajo davki (ta ukrep je naveden zgolj kot boljši kot uravnavanje boomkriza ciklov z državno porabo, a Friedman ga vseeno ne priporoča), to v idealnem primeru pomeni, da vsak posameznik pridobi majhno rezervo denarja, ki ga nato lahko porabi v krizi, kar vodi k izhodu iz krize.

Po Smithu se vedno uravnotežen proračun lahko upraviči z naslednjim: oblast mora kot svoj princip gospodarskega delovanja vzeti zasebno delovanje posameznikov. Smith za državo pravi: »Oni so, vedno in brez izjeme, največji upravljivci v družbi. Naj se ukvarjajo s svojimi stroški in prepustijo posameznikom njihove. Če jih njihova lastna

razsipnost ne uniči, potem jih razsipnost njihovih podložnikov nikoli ne bo.« (Smith 2012, 725)

Deficitna poraba, izposojanje in življenje na veliki nogi so za posameznike, še posebej za revnejše posameznike nezaželeni načini delovanja v življenju, ker vodijo v propad. »... // in en sam teden nepremišljenosti in zapravljanja je pogosto dovolj, da za vedno uniči revnega delavca, in ga skozi obup pripravi do zagrešitve največjih zločinov.« (Smith 2012, 791) Zasebnik si ne more privoščiti, da bi porabil več kot zasluži in enak princip naj velja tudi za državo.

Uravnoteževanje proračuna za vsako ceno. Proračun – torej, poraba in davki za financiranje, se morajo načrtovati za vsako leto posebej. (Friedman 1962) Država s svojim krčenjem porabe v krizi za ta namen pokaže svojo fiskalno odgovornost, s čimer poveča zaupanje in vero v lastno sposobnost ter ponovno privabi investitorje, ki so prej zmanjšali svojo dejavnost oziroma prenehali z njo.

5.4 Odstranitev sindikatov

Predstavlja si, da imate pred seboj neko osebo. Kdo ali kaj to je, niti ni toliko pomembno, a vseeno ji dajmo ime Janez.

Za Janeza ogromno ljudi misli, da je družbeno koristen, da se lepo obnaša in da je v splošnem bolje, da obstaja na svetu, kot če ne bi obstajal. Janez je resda koristen, ampak zgolj za nek majhen delež ljudi, ki vključuje njegovo družino in majhen krog prijateljev, do katerih je zelo radodaren. TODA! Janez s svojimi pivskimi prijatelji rutinsko pretepa naključne mimoideče, od katerih jemlje denar, s katerim je nato »radodaren«, in v prostem času krade lizike otrokom ter pošiljuje male živali.

Tako kot je z privatizacijo, odstranitev sindikatov ni ekonomski ukrep, h kateremu bi Friedman *direktno* pozival. Vendar gre v tem primeru za zelo očiten predlog politične akcije in kot tak je bil tudi upoštevan, vsaj v razvpitih neoliberalnih vladah Margaret Thatcher in Ronalda Reagana.

Tako kot zgornji ekstremni primer tudi *Kapitalizem in svoboda* »subtilno« sporoča, da bi *morda* bilo koristno, če bi *nekaj* naredili glede sindikatov, in nam to sporoči z opisom vpliva sindikatov na gospodarstvo in plače.

Preden Friedman preide na to tematiko, govori o monopolnih industrijah, za katere pravi, da sta njihov delež in njihova pomembnost v Združenih državah Amerike precenjena. Monopolne industrije obsegajo manj kot četrtino proizvodnje ZDA. (Friedman 1962)

Podobno je tudi s sindikati, ki jih je približno enak delež v ameriški industriji. Njihov vpliv na plače delavcev je, če že ne ravno zanemarljiv, vsaj močno precenjen. Nekateri izmed njih so popolnoma neučinkoviti. Večkrat je tako, da tudi ko se povečajo plače, za njihovo izboljšanje ni zaslužen sindikat, ampak nekaj drugega (čtetudi sindikat prejme zasluge). (Friedman 1962)

Kar sindikati dejansko počnejo, je to, da nekoliko dvignejo plače (Friedman navede 10- do 15-odstotno zvišanje plač) za majhen delež prebivalstva (ponovno, za 10 do 15 odstotkov). To hkrati pomeni, da se plače zaradi tega za večino prebivalstva (navede 85 do 90 odstotkov) znižajo za recimo 4 odstotke in se obenem zviša brezposelnost. (Friedman 1962) Iz tega sledi, da sindikati po tem avtorju zvišujejo plače najvišje plačanim delavcem, obenem pa povzročajo obubožanje preostalega prebivalstva. (Friedman 1962) Kot take jih razume kot negativne redistributorje.

Odstranitev sindikatov je nadalje upravičljiva s trditvijo, da gre za monopol v delu ali za idejo, da je sindikat motilec trga. Obe možnosti sta precej nezaželeni tako po Smithu kot po Friedmanu, čeprav je slednji glede nasprotovanju temu bolj neizprosen.

Po Smithu morajo vsi politični ukrepi biti karseda čim bolj prilagojeni delovanju ljudi na trgu. Ko gre za davke in za druge ekonomske ukrepe ter ostalo politiko, je treba zakonodajo prilagoditi na takšen način, da je čim manj moteča. (Smith 2012) Na primer davki morajo biti postavljeni tja, kjer se jih čim manj opazi, in ekonomska regulacija ne sme oteževati vstopa na trg. Če nadaljujem, je sindikat vir določenih regulacij, ki motijo prosti trg. Z vključitvijo zakonodaje, kot sta minimalna plača, nadomestilo ob odpustitvi, delavci škodujejo sebi, s tem ko otežujejo svoj prihod na trg dela, in obenem povzročajo stroške delodajalcem. S povečevanjem cene dela ali cene produkta na umeten način (naraven način je prek trga) se prihodki določenih delavcev ali ekonomskih področij povečujejo na račun drugih akterjev (kar je negativno, ker je trg najpravičnejši način porazdelitve).

Še ena možna pojasnitev, ki jo takoj opazim, je, da so sindikati problem, ker imajo monopol nad zastopanjem delavcev. Ker je njihov položaj zagotovljen, se jim ni treba pretirano truditi.

5.5 Šolnine, možnost izbire v šolstvu

Pri tem podpoglavju obravnavam, kaj imata Kapitalizem in svoboda povedati o šolstvu in katere predloge podajata. V preteklosti smo bili priča tako uspešnim kot tudi neuspešnim poskusom reforme šolskega sistema, ki so nameravali uveljaviti tisto, kar piše v naslovu podpoglavja.

Friedman priznava pomen javnega izobraževanja posameznikov za javno dobro, in sicer iz dveh razlogov: prvi je, da mora vsak posameznik za sodelovanje v ekonomskem sistemu obvladati nekaj osnovnih sposobnosti. Tukaj je avtor precej skromen, ker navaja zgolj pismenost in osnovno znanje. Drugi razlog je, da mora šolski sistem posameznikom vcepiti neke skupne vrednote, ki nas vežejo skupaj. (Friedman 1962) Predvidevam, da se tukaj nanaša na patriotske vrednote, ljubezen do domovine in na vse drugo, česar nam, ubogim Evropejcem v šolah manjka. Šolstvo je po Friedmanu torej eno izmed področij, v katerem ima oblast svojo vlogo. Ampak zagotovo boste zelo presenečeni, ko povem, da je vloga, ki jo država trenutno ima (trenutno je leto 1962), prevelika.

Za dobro družbe je mogoče upravičiti zahtevano minimalno izobrazbo, ki jo vsak državljan mora imeti. Prav tako je mogoče upravičiti financiranje šolstva, čeprav Friedman to stori nekoliko nejevoljno. Optimalno stanje bi po njegovem bilo, če bi vsak starš v vsakem stadiju izobraževanja (torej tudi za minimalno izobrazbo) moral plačati vsaj delež stroškov izobraževanja. Izključeni so ekstremni primeri, pri katerih bi država pomagala s posebno subvencijo. (Friedman 1962)

Toda, tudi če mora sprejeti obstoj javnega financiranja šolstva, ima Friedman kar precej težav s šolskim sistemom. Najprej je maksimalna moč, ki jo dovoljuje državi, možnost zagotavljanja minimalnih standardov v šolstvu. Drugače naj se ne vmešava. To je sicer navidez v nasprotju z zahtevo, da šolstvo posreduje skupne vrednote, vendar je preprosta rešitev, da te vrednote sedaj prihajajo od drugod.

Kot drugo se mora staršu oziroma učencu omogočiti možnost izbire na področju šolstva, torej mu lokacija šolanja ne sme biti vnaprej določena. Tistemu, ki želi obiskovati šolo, mora prav tako biti omogočena prosta izbira med javno in zasebno šolo. (Friedman 1962)

V ta namen je predlagano enakomerno financiranje tako javnih kot zasebnih šol – po avtorju to pomeni potencialno večje mešanje med ljudmi različnih stanov in možnost izhoda iz slabe soseščine. (Friedman 1962) Uvedbo tega smo doživeli tudi pri nas in od tu prihaja teoretični izvor te ideje.

Druga možnost je uvedba kuponov, čemur avtor nameni kar nekaj strani. Torej, vsakemu državljanu damo na izbiro, v katero šolo bo šel (bodisi on bodisi otrok), in njegova izbira je tista, ki dobi državni denar. (Friedman 1962)

Po Smithu ima celotna zadeva zelo preprosto racionalizacijo. Učitelj, ki poučuje nek predmet, načeloma nima interesa svojega dela dobro opravljati, če je njegovo plačilo neodvisno od kakovosti njegovega dela. Če je njegov plačevalec država, cerkev ali izobraževalna institucija, potem lahko običajno prosto zanemarja svoj poklic. Država in cerkev sta časovno in prostorsko oddaljeni avtoriteti, zaradi česar ne moreta opravljati rednega nadzora. Interes šolske institucije se ne ujema z interesom učenca. Najprej drugi učitelji, ki so del institucije, ne želijo, da bi njihov lasten položaj bil ogrožen. Lahko rečemo, da drug drugemu krijejo hrbet. Zaradi tega in tudi zaradi osebnega poznanstva z nekakovostnim učiteljem, zaradi nekakšnega »bratstva«
zaradi istega poklica, bodo svoje kolege sodili manj strogo in jim bodo pripravljene marsikaj oprostiti. (Smith 2012)

Zaradi tega je zaželena tako možnost izbire kot tudi uvedba šolnine, če gremo do konca. Po Smithu mora učitelj del svojega zaslužka prejeti kot posledico kakovosti svojega dela, tako da je njegov status negotov, če se ustrezno ne pripravlja na predavanja. (Smith 2012) To se ujema s splošnim priseganjem, ki ga današnji kapitalizem ima na negotovost položaja – kar naj bi posledično povzročilo, da ima uslužbenec oziroma podjetnik večji interes, da svoje delo opravi čim bolje, da lahko sploh preživi.

Kakorkoli že, uvedba šolnine za vse razen izjemno revnih pomeni, da potencialni študentje teoretično niso več prisiljeni pristati na izobraževanje v lokalni šoli, ampak jo lahko prosto izbirajo (zaradi nesubvencioniranja jih na tisto šolo nič več ne veže). Poleg

tega bodo ljudje, ki bodo sami plačevali svoje šolanje, dosti bolj izbirčni pri izbiri prave šole, kar bo učitelje in institucije prisililo v bolj kakovostno delovanje.

Enaka logika velja v primeru možnosti izbire prave šole, le da pri tem izbiro da država s prenosom odločitve o financiranju v roke posameznika, kamor po Friedmanu tudi spada.

Če vnesemo še ideologijo prostega trga z vključujočo zahtevo po konkurenci, se tu lahko dobro zagovarja bodisi privatizacija javnega šolstva bodisi državnega financiranja zasebnega šolstva, kar – če vključimo še zahtevo po čim manjši državi – neizogibno zahteva tudi odvzem deleža sredstev iz javnega šolstva.

Nepresenetljivo je Friedman zagovarjal tudi uvedbo študentskih posojil, v katerih investitor kupi del študentovega prihodnjega zaslužka. Posojila naj bi bila boljša rešitev kot subvencije, ker je v primeru posojila študent prisiljen sprejeti del tveganja, subvencije pa naj bi bile omejene zgolj na nek ozek delež ljudi, ki izpolnjujejo stroge pogoje. Tu, kakor na vseh drugih področjih, bi bila spet bolj zaželena zasebna aktivnost, dovolj pa je že, če je državna. (Friedman 1962)

6 Kritika neoliberalne ekonomske teorije in ukrepov

Adam Smith se šteje kot eden od vodilnih *laissez-faire* ekonomistov svojega časa. Na slovenski wikipediji je zapisano: »Adam Smith je – predvsem s strani čikaške šole neoliberalnih zagovornikov klasičnega liberalizma in nasprotnikov keynesianizma – predstavljan kot zagovornik brezkompromisne privatizacije, deregulacije in vere v nevidno roko, ki naj bi bila boljši gospodar narodnega bogastva, kot je to lahko katerakoli državna oziroma javna uprava.«

Pojem *prosti trg* je v vseh knjigah, ki so del *Bogastva narodov*, dobesedno omenjen zgolj enkrat. Takrat Smith piše o državni regulaciji, ki je znižala ceno volne na samo polovico. Toda avtor v tem delu navede, da vsaj v tistem specifičnem primeru razen redukcije dobička z volno ukrep ni povzročil negativnih ukrepov za državo. Ker so ovčarji večino svojega dohodka dobili od prodaje mesa, se produkcija volne ni zmanjšala in v tem primeru odsotnost prostega trga ni spremenila veliko. (Smith 2012) To samo po sebi še ničesar ne dokaže, vendar je ironično, da je edina dobesedna omemba takšna, ki v ničemer ne podpira neoliberalne agende.

Prosti trg oziroma razumevanje trga je v Smithu precej drugačno. Avtor dokumentarcev Adam Curtis je v svojih delih govoril o tem, kako se danes finančni sistem, bančni sistem, pa tudi trg v osnovi razumejo kot nekakšne popolnoma avtomatizirane entitete. Ideal je bil v tem, da lahko sistem potem, ko je zgrajen, stoji sam na sebi in ne potrebuje inputa človeških bitij. (Curtis 2011) Takšen ideal je podprl tudi Friedman. Politično akcijo, torej odločanje človeških bitij, nadomestijo pravila delovanja. (Friedman 1962) Ta avtor ne prepozna ali pa ne omenja težave, ki izhaja iz dejstva, da so vsa pravila plod arbitrarnih človeških odločitev.

V Bogastvu narodov tovrsten popolni sistem ne obstaja. Poleg tega, ko govorimo o sebičnem posamezniku, heroju Aynu Randu, Smith nikoli ne omeni, da bi to moral postati ideal družbenega delovanja. Torej družbe, v kateri vsak sam zasleduje samo svoje interese. Če še enkrat, bolj podrobno pregledam citat o nevidni roki, tokrat malo daljši izbor:

On na splošno v resnici nima namena spodbujati javnega interesa niti se ne zaveda, koliko ga spodbuja. Ker raje podpira domačo industrijo kakor tujo, skrbi samo za svojo varnost; in s tem, ko usmerja industrijo na tak način, da ima njena proizvodnja najvišjo vrednost, skrbi samo za svojo korist in pri tem ga, kot še v mnogih drugih primerih, nevidna roka vodi, da se zavzema za cilj, ki ni del njegovih namenov. Prav tako za družbo ni vedno slabše, ker ni. Z zavzemanjem za svojo korist pogosto spodbuja korist družbe učinkoviteje, kot je v resnici njegov namen. Nikoli nisem spoznal dosti dobrega od tistih, ki so na trgovino vplivali za javno dobro. To je v resnici pretvarjanje, ki med trgovci ni ravno pogosto, in zelo malo besed je treba nameniti, da jih odvrnemo od njega.

(Smith v Sedláček 2014, 201)

Najprej izpostavljam predzadnjo poved. V njej piše, da Smith ne pozna veliko primerov, ko bi tisti, ki poskušajo s trgovanjem zavestno storiti nekaj dobrega, to tudi uspeli storiti. Ali to tudi avtomatsko izključuje zavestno družbeno delovanje, ki ni trgovsko? Ali mora torej vse delovanje temeljiti na popolnoma sebičnih načelih?

Če nadaljujem z nekaterimi drugimi deli. Smith pove, da ni vedno negativno za družbo, ko ima trgovec sebične namene za to, kar stori. To mi nikakor ne zveni, kot da avtor

predlaga, da je sedaj sprejemljiva vsa sebičnost, ki obstaja na svetu. Sumim, da bi dobil precej drugačen vtis, če bi bral *Teorijo moralnih sentimentov*. Iz citata, ki je predlagal, da ni treba vedno nasprotovati sebičnim interesom, pridemo v ekonomski sistem, v katerem je celotno družbo mogoče organizirati zgolj na podlagi sebičnosti posameznikov.

Ko Friedman govori o državi in trgu, trg postane dobra sila, medtem ko država postane vir vsega zla. To je problematično ravno zaradi tega, ker je po Smithu precejšen problem v tem, da posebni interesi trgovcev vdirajo v javno politiko, sklepajo zaveznitva s političnim vrhom in nato »pomagajo« pri postavljanju zakonodaje. Država je bila problematična, ker je postala varuh interesov svojih trgovcev, interese svojih preostalih državljanov in družbe kot take pa je zanemarjala. (Smith 2012)

Smith je resda postavil tezo, da mora država čim manj ovirati trgovsko delovanje svojih državljanov, ampak trg kot tak ni bil idealiziran. Več o tem bom sicer povedal v prvem podpoglavju.

6.1 Deregulacija, izstop države iz gospodarstva

V zgornjem delu, kjer sem utemeljil ta ukrep, sem pisal o tem, kako je regulacija po Friedmanu v večini nezaželeno. Še prej sem v poglavju o njegovem ekonomskem konceptu naštel področja, na katerih so posegi države dejansko zaželeni. Ta področja so maloštevilna, a v splošnem predstavljajo nek okvir pravil in varnosti, ki ga država zagotavlja. Trg je vir svobode, bogastva, dobrin, država pa je vir zatiranja in kot taka je nekaj, kar moramo uporabljati čim manj. Gre za diskurz absolutnega dobrega proti absolutnim zlim, kar je še toliko bolj očitno, ko ugotovimo, da je njegovo delo pisano v luči obdobja hladne vojne, ko Friedman tudi nekritično Sovjetsko zvezo enači z zlom, ki ga Amerika (protagonist te zgodbe) mora premagati.

Zlo, torej regulacija, ki se v svoji absolutni obliki spremeni v *central planning* v boju proti *free-market* ekonomiji, ki jo obdajajo rožice in svetniški sij.

Treba je pojasniti, da Smith v *Bogastvu narodov* ni toliko proti regulaciji sami oz. ne nastopa proti njej iz moralnih razlogov (dejansko je *Bogastvo Narodov* zelo slaba knjiga, če želimo spoznati Smithova moralna prepričanja), ampak bolj s pragmatičnega vidika.

Menim, da bi glavni razlog bil v tem, da potencialno lahko državni ukrepi precej zlahkoto škodujejo. Grobi ekonomski politični posegi so lahko zelo škodljivi in kontraproduktivni, kot na primer Smith opisuje v primeru prepovedi obresti pri posojanju v času vladavine Edvarda II., ko so obresti zaradi tega postale še veliko višje (»naravni« ravni obresti je bila dodana še povečana stopnja tveganja). (Smith 2012)

Tudi na videz mili in nedolžni ukrepi, kot je na primer obvezna registracija lastnikov (več o tem ukrepu v podpoglavju o sindikatih), lahko imajo neželene posledice. (Smith 2012) V svojem delu predstavi nekatere primere zakonov in tudi davkov ter jih med seboj primerja v tem, koliko so dejansko dosegli želeno. Friedmanov pristop je bil v tem smislu bolj pomanjkljiv, ker je preprosto podal nekatere primere splošnih ukrepov in jih skorajda univerzalno označil za nedelujoče in škodljive, za kar je izbral seveda najbolj prikladne primere.

Pri branju Smitha sem o tem dobil naslednje sporočilo: zakoni morajo biti res dobro premišljeni, upoštevati je treba delovanje posameznikov in njihove možne odzive, ki morda ne bodo takšni, kot si želimo. Ukrepi morajo biti učinkoviti in hkrati karseda neopazni, torej ne smejo biti vir frustracij ali postavljeni arbitrarno.

Smithu se pogosto pripisuje politika neintervencije v ekonomijo in družbo, ampak tega v njegovi knjigi dejansko ne opazim. Kar zadeva monetarno politiko, je zagovarjal relativno strogo politiko glede uporabe papirnatega denarja. V njegovem času je tisti pravi denar bil iz plemenitih kovin, papirnati pa je v bistvu akreditiv (letter of credit). Opisal je primere bank, ki so posojale ogromne količine papirnatega denarja, denarja, ki dejansko ni obstajal v kovinski obliki. Zaradi tega se je najprej zgodila nekakšna ekonomska eksplozija v bližnji okolici, a je stvar relativno kmalu vodila v propad, ki je bil hujši in bolj škodljiv, kot je bilo stanje do tedaj. Banka je denar, ki ga ni imela, radodarno posojala propadajočim trgovcem in revnim državljanom, ki za denar niso imeli kritja. To je povzročilo, da so zabredli še bolj globoko v dolgove in hkrati je z njimi v še večjo revščino brzela tudi celotna država [Škotsko]. (Smith 2012) Tudi Smith je v svojem času v neki obliki poznal trgovanje z zrakom, ki ga danes vodi to, kar imenujemo finančni sektor. Avtor ta proces imenuje: raising money by circulation. Račun potuje od trgovca A do trgovca B in obresti nastanejo zgolj z njegovo preprodajo. (Smith 2012)

Friedman v svojem delu skorajda zanika obstoj tovrstnih neproduktivnih, a profitnih dejavnosti, ki vodijo do balona, s tem, ko krivi državno regulacijo špekulativnega trgovanja za krizo 1929. (Friedman 1962) V tem je eden od virov ideje o neomejeni linearni rasti bogastva ali gospodarstva.

Glede bančne regulacije lahko zagovarjamo obe stališči. V okviru enega se lahko zagovarjajo sistemske omejitve, ki preprečujejo pretirane ekscese, pa če gre za špekulacijo ali katero drugo vrsto dejavnosti (konkretno na primer je za posojanje predlagal omejitev najvišje možne obrestne mere, ki bi jo postavil malenkost višje od tržne obrestne mere). (Smith 2012) Prepovedi torej ne delujejo in so zato nezažele ne, zaradi česar je regulacija, ki preprečuje najhujše, najboljša pot naprej. Zagovarja pa tudi neposeganje v gospodarstvo, ker se npr. obrestna mera tako ali tako izravna sama po sebi, enako velja za cene, plače itd., toda nikjer ni omenjeno, kako dolgo ta samodejna izravnava traja. Poleg tega Smith v knjigi zagovarja kar nekaj konkretnih ekonomskih ukrepov. Za nekatere izmed njih, tu predvsem mislim na Navigation Act, odkrito navede, da povzročajo zmanjševanje dobička in škodo narodnemu bogastvu, a so kljub temu zaželeni, ker izpolnjujejo nek drug, pomembnejši namen, v tem primeru obrambo. (Smith 2012)

Menim, da se vsaj regulacija finančnega sistema, pa tudi drugih sistemov, ne more izpodbijati s pomočjo Bogastva narodov. Država mora sicer poskrbeti, da so njeni zakoni čim manj zatirajoči, a hkrati mora poskrbeti za dobro celote. Po Smithu so zakoni, ki zavirajo dejavnosti posameznika, ki bi škodovale varnosti celotne družbe, zaželeni in upravičeni. (Smith 2012) Za bančni sistem pravi, da je celotno delovanje možno zreducirati na nekaj strogih pravil. Ekstremno tvegane špekulacije, ki zahtevajo prekršitev teh pravil, bodo skoraj vedno povzročile škodo in propad. (Smith 2012) To sugerira, da zagovarja vsaj samoregulacijo bank, če že ne kar državno regulacijo. In če so pravila jasna, v tem ne vidim težave.

Glede privatizacije je vsaj v osnovi mogoče iskati oporo v knjigi. V delu knjige, v katerem govori o prihodku suverena (revenue of the sovereign), se izrazi preferenca po tem, da bi se posesti, ki so v lasti suverena oziroma države, prodale v zasebne roke. Po Smithu je tovrstna lastnina, ko je v rokah države, precej neuporabna, ker se z njo nič posebnega ne dogaja in ker povzroča le stroške. Zaradi tega bi to lastnino bilo

najbolje razdeliti med ljudi in to bi se najbolje zgodilo s prodajo na dražbi. (Smith 2012) Vendar tu Smith cilja na zemljo, ki je v rokah angleške krone, torej ne na konkretne javne stavbe ali institucije, ki so v uporabi.

Po drugi strani je to (če gledamo površno) v nasprotju s tremi funkcijami države, kot jih predstavi v knjigi. Prva funkcija je obramba države in državljanov pred zunanjim nasiljem – država mora torej vzdrževati obrambno vojsko za ta namen. (Smith 2012, 691) Druga funkcija je zaščita vseh državljanov pred krivico in zatiranjem, za kar potrebuje javna sodišča. (Smith 2012) Tretja in zadnja funkcija, ki postane problematična, je grajenje javnih del in institucij, ki koristijo veliki večini državljanov in družbi nasploh. Kot take se štejejo institucije, ki jih je nemogoče ali nepraktično zasebno financirati. (Smith 2012) Torej, čeprav Smith nasprotuje veliki količini posesti v rokah države, gre predvsem za stvari, za katere bi bilo bolje, da bi bile v posesti posameznikov – v smislu, da država nima interesa za njihovo uporabo in zato z njimi ničesar ne počne. Če bi bile razdeljene med posameznike, pa se njihov potencial začel uporabljati. (Smith 2012)

Tukaj dodajam nekaj besed glede sebičnih trgovcev. Smith na več točkah govori o tem, da so trgovci slabi vladarji, in enako velja obratno, torej da so vladarji slabi trgovci. Smith pravi, da trgovska nesposobnost vladarjev izhaja iz njihovih podložnikov, ki verjamejo, da je njihovo bogastvo neomejeno in da ga tudi neomejeno porabljajo. Za podjetje East India Company zapiše: »Če angleško East India Company njihov trgovski duh napravi za zelo slabe suverene, jih je njihov vladarski duh naredil v enako zanič trgovce.« (Smith 2012, 817) In trgovci so zelo slabi vladarji. »Vlada, sestavljena iz ekskluzivne skupine trgovcev, je, morda, najslabša možna vlada, za katero koli državo.« (Smith 2012, 565–566) V nadaljevanju celo navaja: »Kot suvereni imajo enak interes kot država, s katero upravljajo. Kot trgovci je njihov [East India Company] interes povsem nasproten interesu države.« (Smith 2012, 636)

To seveda ne pomeni, da je treba interese trgovcev ali podjetij zanemarjati, ampak morda le ni pametno pustiti volka med ovci. Monopol je predvsem v interesu trgovca in ne v interesu družbe oziroma države, kar Smith na več mestih tudi pripomni. (Smith 2012) Če se torej zgodi deregulacija, lahko v tem primeru zaupamo neki korporaciji, da se izogne skušnjavi in deluje neposredno v nasprotju s svojim interesom?

6.2 Nižanje davkov in davčne stopnje

V zadnjem delu sem v podpoglavju z enakim naslovom pisal o tem, kako Friedman zagovarja bodisi enotni davek za vse prebivalce države bodisi zmanjšano davčno stopnjo na vrhu oziroma kapico, prek katere davčna stopnja ne sme več naraščati. Razlog zato je ta, da je sistem bolj pravičen, ker ne gre več za tiranijo večine proti bogati manjšini, denar se bolje in bolj učinkovito porabi v rokah posameznikov in ker interes za izmikavanje davku narašča z velikostjo davka, zaradi česar je bolj priporočljiv nižji davek. (Friedman 1962) Po Smithu sem opisal »idealni davek«, ki pomeni, da vsak prispeva v skladu s svojimi zmožnostmi. Davek je vnaprej določen in predvidljiv ter je njegovo plačevanje bolj praktično, obenem pa mora puščati čim več denarja v zasebnih rokah. (Smith 2012)

Najprej omenjam, da se Smith zagotovo ne bi strinjal z davkom, ki je za najbogatejše nižji kot za tiste pod njimi. Torej šef zagotovo ne bi smel plačevati manj davka kot njegova tajnica. V nekaterih izmed svojih poglavij je Smith odkrito podpiral sistem, v katerem višji razredi plačujejo večji delež davka kot nižji razredi. Konkretno je podal primer, ko so šlezjski aristokrati plačevali 3 odstotke več v davkih kot ostali, za kar je rekel, da nekoliko razbremeni revščino nižjih redov, kot če so, nasprotno, obdavčeni manj. (Smith 2012) V opisovanju četrte značilnosti idealnega davka je predlagal plačilo davka pri nakupu luksuznih dobrin. Njihovo obdavčevanje naj bi bila dobra praksa, medtem ko naj bi obdavčevanje nujno pomembnih dobrin (hrana, pijača ipd.) bilo škodljivo. (Smith 2012) Zagovarjanje 90-odstotne davčne stopnje na vrhu finančne lestvice je vsekakor nemogoče storiti z Bogastvom narodov, ni pa mogoče trditi, da bi Smith posebno sočustvoval z najbogatejšimi državljani, sploh če so bili rentniki. »Ni nesprejemljivo, da bi bogati morali prispevati v javni proračun ne samo delež svojega dohodka, ampak tudi nekaj več kot ta delež.« (Smith 2012, 842)

Vendar je bil glede davkov precej pragmatičen, ker je pisal precej o tem, kako so suvereni pogosto prisiljeni uveljavljati manj učinkovite davke, zato da pokrijejo proračun. Davki so sicer precej boljša rešitev kot izposojanje oziroma javni dolg. Javni dolg je problematičen, ker ga je, ko prestopi določen odstotek, nemogoče pošteno vrniti. Po Smithu je vojna tista, ki javni dolg razširja najbolj. V enem izmed poglavij je opisoval ogromne stroške, ki so z vsakim spopadom vrtoglavo naraščali. Po Smithu se državni stroški v času miru običajno komajda pokrijejo, v času vojne pa za to ni niti

osnovne možnosti, zaradi česar nastane dolg, ker so vlade načeloma zelo plašne pri uveljavljanju novih davkov (ker povzročijo nasprotovanje in ogorčenje). (Smith 2012)

Glavna težava so torej akcije, ki naredijo izjemo in zahtevajo, da država ignorira vse proračunske limite, pa če so ogromni državni programi ali vojne. Toda vsaj v primeru vojne država pri tem, ali želi trošiti, preprosto nima izbire. Saj sovražne vojske ne more prositi, da naj nekaj mesecev počaka. V tem smislu je enako tudi s krizo, a v tem primeru se je treba odločiti o tem, kaj je večje zlo: povečan dolg ali trpljenje v času krize.

Obstaja seveda interes, da so davki čim nižji, in ta interes je smiseln. Če pogledamo štiri načela idealnega davka, nam to delo daje možnost, kako spremeniti in preoblikovati davčni sistem, ki bo pobral karseda veliko denarja, obenem pa ne bo prehudo zadel vsakega posameznika posebej.

Ampak ali je smiselno zniževati davke, če to od nas zahteva tudi redukcijo funkcij države? Iz vsega napisanega sledi, da ima potem vlada v splošnem tri možnosti: dvigne davke in s tem tvega jezo ter ogorčenje svojih državljanov, kar lahko pomeni njen konec; izposodi si denar, kar povzroči, da se stroški prenesejo v prihodnost; zmanjša svojo porabo.

Navidez je tretja možnost še najbolj sprejemljiva. Kar nas privede do naslednjega podpoglavja.

6.3 Varčevanje, uravnoteženje proračuna

Po Friedmanu mora država za vsako leto posebej poskrbeti, da je proračun uravnotežen, kar velja tudi v času krize. Država ne more pravilno soditi o tem, kdaj je potrošnja treba povečati in kdaj ne. Poleg tega se več trošenja in posebni programi tudi po krizi pogosto ne ukinejo, kar povzroči neomejeno širjenje države, kar pa je seveda nezaželeno. (Friedman 1962)

Kot sem zapisal v prejšnjem poglavju, je velika težava dolg. Dolg, ki nastane hitro, se odplačuje dolgo obdobje. Piketty v svoji knjigi piše o javnem dolgu Velike Britanije pred drugo svetovno vojno, ki gaje bilo treba odplačevati celo stoletje. (Piketty 2015)

Po Pikettyju in tudi Smithu je dolg precej verjetno vir povečanja koncentracije bogastva. Smith govori o posojevalcih, ki denar posredujejo državi z namenom, da bi tega denarja imeli še več (Smith 2012, 914–915). Piketty piše o tem, kako je javni dolg v večini bil vir rasti neenakosti in da je šele v 20. stoletju postal nekaj, kar je bilo možno uporabiti za obraten proces. (Piketty 2015)

To tudi pojasni vsesplošno nasprotovanje ekonomistov laissez-faire državnemu dolgu. Če se dolg lahko odpravi z devalvacijo, potem ne more služiti več procesu bogatenja, ker povzroči, da je posojevalcem vrnjeno relativno manj (glede na povečano količino denarja), kot je bilo dano. Temu nasprotuje tudi Smith, ki za devalvacijo navaja, da je prikriti bankrot in goljufija (presenetljivo Milton Friedman ne izrazi posebno negativnega odnosa do ukrepa). (Smith 2012) To obenem tudi pojasni, zakaj se obratno, torej dolg posameznikov ne šteje kot problematičen.

A tu ne govorimo o dolgu na splošno, ampak o potrebi države, da krije svoje stroške. Smith pravi, da je arogantno, ko nam država pove, da moramo premišljeno uporabljati svoj denar, obenem pa ta počne ravno obratno. Kot taka je država tista, ki je zapravljiva. (Smith 2012)

Težava večine držav po Smithu je, da ne varčujejo. In to ne mislim v današnjem pomenu besede, ko varčevanje pomeni uničevanje državne infrastrukture. Varčevanje v smislu shranitve določene vsote denarja v času miru. Po Smithu je državno zapravljanje največje v času vojne, težava pa je v tem, da je proračun že v času miru komajda balansiran. (Smith 2012) To je v nasprotju koncepta uravnoteževanja proračuna za vsako ceno, ker po Smithu v takšnih okoliščinah to pravzaprav sploh ni mogoče.

Kot sem napisal zgoraj, se je pri tem treba odločiti, kaj je bolj pomembno. Če sistem ni bil prej uravnotežen na tak način, da do globoke krize ne bi prišlo, ali sistem ni bil vnaprej pripravljen na krizo, potem imamo v kratkem obdobju, ko je treba nekaj storiti, le dve možnosti: deficitno zapravljanje oziroma dolg ali varčevanje oziroma zmanjševanje stroškov.

Tudi če bi Smith bil popoln zagovornik neintervencije države, bi zadeva še vseeno bila problematična. Država oziroma suveren ima po Smithu v ekonomskem sistemu

določeno mesto in funkcijo, ki jo mora opravljati v dobro vseh. Po Friedmanu in po neoklasični ekonomski teoriji pa se zdi, da je država videna kot nekaj, kar je zunaj. Po tej logiki torej država z zmanjševanjem svoje lastne potrošnje vrne denar, ki je bil zunaj trga, in ga da nazaj v ekonomski sistem. Ker so posegi države irelevantni, to pripomore k večjemu bogastvu družbe.

Ampak država ni zunanji opazovalec, ker je neločljivo povezana tako z ekonomijo kot z družbo. Če država naenkrat preneha opravljati nekatere funkcije, ali je to res laissez-faire? Z mojega vidika je to precej v nasprotju s splošnim sporočilom, ki sem ga dobil iz BN glede državnih posegov – in sicer, da morajo ti posegi biti previdni, premišljeni in zavedajoči se možnih posledic. Utemeljeni so prav tako bili bolj ali manj vedno zgolj z ideološko osnovo.

Tu je nemogoče nadaljevati, ne da bi dodali zgoraj omenjeno tretjo funkcijo, ki jo mora opravljati država.

Tretja in zadnja dolžnost suverena oz. skupnosti, je v grajenju in vzdrževanju javnih institucij in tistih javnih del, ki bi morda prinesle ogromne koristi dobri družbi, ampak so zaradi svoje narave takšne, da dobiček ustvarjen iz njih, ne bi nikoli mogel poplačati stroškov posamezniku ali majhni skupini posameznikov; in se zato ne more pričakovati od kateregakoli posameznika ali skupine posameznikov, da bi to institucijo zgradila ali vzdrževala. Izvedba te dolžnosti v različnih zgodovinskih obdobjih zahteva zelo drugačne količine denarja.

(Smith 2012, 721)

Najprej poudarjam zadnji stavek, v katerem Smith navaja, da so v različnih stadijih družbe potrebni drugačni stroški. Torej, če to poved upoštevamo, nam to pove, da imamo od 18. stoletja, v katerem je živel avtor, lahko drastično drugačne ideje o tem, kaj je potrebno in koristno za družbo.

V nadaljevanju Smith kot potrebne za vzdrževanje predstavi izobraževalne institucije, čeprav ima drastično drugačne (bolj skromne) standarde in ni pretirano izbirčen glede virov financiranja, dokler je denar lokalni. (Smith 2012) Enako je s financiranjem stvari, kot so ceste, kanali, mostovi, kovanje denarja, pošta itd. (Smith 2012) Tu se naš

zaključek lahko drastično razlikuje, odvisno od tega, kakšno je naše razumevanje besede infrastruktura. Če pod infrastrukturo razumemo samo stvari, kot so ceste, denarni sistem itd., potem se lahko morda zadovoljimo z neoliberalnim razumevanjem funkcij države.

Tudi Friedman dovoljuje javno financiranje šolstva in enako je predvideno tudi v Bogastvu narodov, pod pogojem, da vsak učenec lahko izbira bodisi institucijo, v kateri se izobražuje (Friedman), bodisi profesorja oz. ima neko moč nad njegovim plačilom (Smith). Več o tem v podpoglavju 6.5.

Če pa pod infrastrukturo in med potrebnimi institucijami razumemo več kot le ceste, pravila in denarni sistem, in k temu prištejemo še zdravstvene, socialne in nekatere druge institucije, potem lahko z lahkoto branimo tudi javno vzdrževanje. Mislim, da vsekakor BN ne favorizira njihove odstranitve, vsaj če predpostavimo, da dajejo večjo korist, kot vzamejo v denarju.

6.4 Odstranitev sindikatov

Neoliberalizem sindikate in zakonodajo, ki je sprejeta zaradi njih, pogosto jemlje kot motnjo v tržnem okolju. Sindikat se vmešava in povzroča dodatno regulacijo, ki pomeni več stroškov in zapletov v procesu, vstop v panogo je otežen in realne plače večine delavcev se dejansko znižajo. Pozitivni učinki tudi za majhen delež tistih, ki dejansko kaj pridobijo, je premajhen in deluje zgolj v smeri povečevanja razlik med dobrimi in slabimi plačami. (Friedman 1962)

Ta koncept delovanja in funkcije sindikata je zelo preprosto uničiti, če je naš sveti gral, s katerim utemeljujemo, Bogastvo narodov.

V času Adama Smitha sindikati niso bili dovoljeni. To Smith neposredno zapiše v enem od podpoglavij prve knjige z naslovom O plačilu dela (Of the wages of labour). Združevanje delavcev z namenom zviševanja plač je bilo z zakonom prepovedano, medtem ko nasprotno, za združevanje z namenom zniževanja plač, ni bilo. (Smith 2012)

Interes delavcev je, da dobijo čim več, medtem ko je interes delodajalcev, da plačajo čim manj. Že brez upoštevanja prepovedi združevanja delavcev imajo delodajalci precej večjo strukturno moč, in tako iz dveh razlogov. Prvi je, da je delodajalcev veliko

manj. Tudi v današnjem času, ko imamo ogromno malih podjetnikov, je tako. Zaradi tega je njihovo združevanje veliko lažje. Čeprav o tem manj slišimo kot o sindikatih, ker so tovrstni dogovori med delodajalci vedno sklenjeni v zatišju. (Smith 2012) Smith tu predstavi navidez nedolžen zakonski akt, ki od vseh zaposlovalcev zahteva vključitev v register. Zaradi tega, ker vsak lahko dostopa do tega registra, delodajalci z lahkoto najdejo drug drugega. (Smith 2012)

Poleg tega se delodajalci veliko lažje pogajajo. Zaposlovalec lahko po Smithu s svojo zalogo denarja preživi tudi leto ali več, medtem ko je za delavca lahko usoden že mesec ali manj, zaradi česar ima zaposleni nad seboj veliko več pritiska, da dobi plačo. (Smith 2012) Delodajalci izvajajo med seboj »peer-pressure«, pa tudi finančni razlogi preprečujejo podjetniku, da bi kar tako enostransko povečal plače svojim zaposlenim. (Smith 2012) Toda Smith doda še nekaj: visoke plače so koristne, ker povečujejo pridnost. (Smith 2012) Naravnega prirastka ne povečujejo, izboljšajo pa kakovost delovne sile (splošne sposobnosti, izobrazba itn.), motivacijo, upanje najboljšo prihodnost. V dobrih letih, navaja Smith, so ljudje bolj pogumni in zaupajoči, zaradi česar nastane precej več malih podjetij ipd. (Smith 2012)

Zanimiva mi je njegova klasifikacija treh tipov držav glede na stopnjo v ekonomskem razvoju. Hitro razvijajoča se država ima visoke plače in nizke dobičke, delavci so v njej v najboljšem položaju. Tu navaja primer britanskih kolonij v Severni Ameriki. Država, ki stagnira oziroma je že bolj ali manj dosegla svoj najvišji razvojni stadij (vsaj začasno), ima nizke dobičke (vsaj znotraj države) in nizke plače. Tu navaja primer Združenega kraljestva in Kitajske. In zadnja kategorija je država, ki ekonomsko propada. Tu je navedel primer Bengalije. Lastnost tovrstne stopnje so veliki dobički in (zelo) nizke plače za večino prebivalstva. V to stanje je nekdanjo angleško kolonijo spravilo nesposobno upravljanje merkantilistične korporacije. (Smith 2012) Verjetno zato nekateri že dolgo govorijo o zatonu kapitalizma.

Predstavljal sem, zakaj so dobre plače pozitivna stvar. Friedman v svoji knjigi sicer citira naslednje: »Ljudje istega poklica se le redko dobijo, tudi za zabavo in razvedrilo, ampak pogovor se konča v zaroti zoper javnost, ali v dogovoru za dvig cen. Ta srečanja je nemogoče preprečiti s katerim koli zakonom, ki bi ga bilo možno izvršiti, dokler je ta zakon še v skladu s principom svobode in pravice. Toda, čeprav zakon teh srečanj ne

more preprečiti, vseeno ne bi smel narediti ničesar, kar bi jih olajšalo ali jih naredilo potrebne.« (Smith 2012, 134–135)

Friedman ta odstavek citira v enem od drugih podpoglavij, in sicer v delu, ki je naslovljen *Zasebno dogovarjanje (private collusion)*. Ampak obstajata dve težavi.

Najprej Friedman minimalizira vpliv tovrstnih dogovorov, ker hitro razpadejo in so za preprečevanje tovrstnih dejavnosti uveljavljeni zakoni dovolj. (Friedman 1962) Prvo zelo ustreza njegovemu mnenju o tem, da je za vse slabo kriva država, drugo pa naj pozabimo. Zadnji del je bodisi v neposrednem nasprotovanju Smithovega zgornjega citata bodisi v neposrednem nasprotovanju z načelom svobode. Poleg tega je prisotna pomembna kontradikcija. Friedman po eni strani piše o tem, kako nesposobna je država in da njeni ukrepi pogosto dosegajo nasprotno od želenega, po drugi strani pa naivno zaupa obstoječim državnim ukrepom proti zasebnemu dogovarjanju. (Friedman 1962)

Druga težava je, da Friedman predstavlja zarote bogatih posameznikov tako, da je edina stvar, o kateri se bodo dogovarjali, kako ustvariti monopol. (Friedman 1962) Ti pomembni in ugledni posamezniki so se srečali, zdaj pa bodo ostali samo pri eni temi, o kateri ne morejo zaupati niti drug drugemu. Kršitev kartelnega dogovora je vendarle v interesu vsakega posameznega trgovca, če že ni v interesu skupine kot celote – tako pravita tako Friedman kot tudi naš profesor ekonomije na Fakulteti za družbene vede. Obstaja vendarle možnost, da se bodo ti deležniki pogovarjali tudi o ceni dela. In tudi če se pogovarjajo o ceni dela, je njihov splošni interes isti – držati ceno dela na čim nižji ravni.

Tukaj gre torej za dvojno moralo. Po eni strani so sindikati poslani od hudiča, na drugi strani pa je problematičnost druge strani pogajalske mize minimalizirana. Če je uporabljen argument sindikatov kot motilcev, potem je argument mogoče obrniti tudi proti delodajalcem. Delodajalci s svojim združevanjem izsilijo od države oziroma na lastno pest uveljavijo novo stanje. Tu ni nikakršnega prostega dogovora in diskusije (vsaj ne z delavci), na katera Friedman tako prisega. Namesto tega gre za uveljavitev politične volje manjšine nad večino. Združeni zaposlovalci so v aktivni ali pasivni zaroti proti družbeni večini. S svojim delovanjem pačijo delovanje trga, ker bi tržna cena dela brez njihovega konspiriranja bila bistveno višja.

Če na tem mestu zaključim: Po Smithu se srečanja delodajalcev dogajajo in tega ne moremo preprečiti. Delavska stran je že tako ali tako na slabšem v samem izhodišču, ker ima v splošnem na svoji strani številke in moč (Smith 2012). Ko k temu dodamo tudi do sindikatov sovražen odnos države, se tehtnica postavi izrazito na stran delodajalcev. S tem ne želim idealizirati delovanja sindikatov, obenem pa se mi zdi nemogoče dovoliti eno in uničiti drugo.

6.5 Šolnine, možnost izbire v šolstvu

Glede šolskega sistema menim, da se neoliberalna agenda v precejšnji meri ujema s Smithovimi nasveti. V zgornjem poglavju, v katerem sem obravnaval Friedmanove ideje za šolstvo, sem predstavil dejstvo, da je v Bogastvu narodov avtor izpostavil, da je za kakovostno šolstvo nujno, da so profesorji v neki meri deležni kontrole učencev. (Smith 2012) Za namen kakovostnega šolstva lahko služi izbira v šolstvu, prav tako pa tudi uvedba šolnin, kar ima bonus lastnost da omogoča zmanjšanje šolskega proračuna in posledično znižanje davkov. (Friedman 1962)

Edino, kar posebej dodajam glede proste izbire šol s pomočjo kupončkov, je Smithova ideja, da je treba izbirati profesorja in ne šole. Institucija, v kateri je nek profesor zaposlen, še vedno izbira svoje lastne profesorje in če je šolar (oziroma njegov starš) zadovoljen z večino ali celo veliko večino profesorjev, potem verjetno šole ne bo zamenjal, kljub nekakovostnim posameznim učiteljem. Poleg tega je omenjal pozitivni bias študenta proti svojemu profesorju. Če učitelj svojega učenca uči še tako malo, samo da je nekaj novega oziroma koristnega, bo učenec običajno sočustvoval in branil svojega profesorja pred morebitnimi kritiki. (Smith 2012) V ta namen oba ukrepa ne moreta dejansko zagotavljati visoke kakovosti, lahko pa poskrbita za nek minimum.

Po Smithu je pragmatični razlog za splošno izobrazbo dvojen. Prvič, delavci v sodobnih družbah bolj ali manj delajo ponavljajoča, dolgotrajna dela, ki izklopijo možgane. Zaradi tega se sami od sebe ne bodo trudili, da bi razgibali možgane, niti se ne bodo trudili, da bi njihovi otroci postali izobraženi (niti v 18. stoletju za to med nižjimi razredi ne bi bilo denarja). Zaradi tega in ker so »neumni in neizobraženi« lahko potencialno nevarni za družbo, je izhajajoč iz tega menil, da bi moral tudi zgornji ekonomski sloj podpirati splošno izobrazbo za vse sloje. Večino z davkom, nekaj z majhnim plačilom. (Smith 2012)

Za zelo majhno plačilo lahko javnost omogoči, spodbuja ali pa zelo zahteva od skoraj celega ljudstva potrebo po pridobitvi vsaj najnujnejših delov izobrazbe. // ... //Otroke se lahko poučuje za plačilo, ki je tako skromno, da si ga lahko privošči tudi najbolj navaden delavec, pri čemer je učitelj delno, ampak ne v celoti plačan s strani javnosti, ker če bi bil v celoti ali celo večinoma plačan s strani javnosti, potem bi se kmalu naučil zanemarjati svoj posel.

(Smith 2012, 780–781)

Osebnost mi plačilo, ki je tako skromno, da si ga lahko privošči tudi najbolj navaden delavec, ne zveni kot količina, ki jo je dandanes treba dati za šolnino oziroma ki jo je treba odplačati. Poleg tega je večkrat izrecno rečeno, da je dolg pogosto uničujoč – pogosto postane *skoraj vedno* v primeru navadnega delavca. (Smith 2012) Zdi se mi čudno, da bi Friedman tako zelo nasprotoval javnemu dolgu, ko gre za državo, v primeru posameznikov pa bi zadolževanje celo promoviral kot zaželeno. Ob tem je treba izpostaviti, da Smith ni imel dobrega mnenja o zadolževanju tudi na državni ravni, o čimer sem že povedal v enem izmed prejšnjih podglavij.

Drugi pragmatični razlog za splošno javno izobraževanje je v tem, da ljudje postanejo dobri državljani v smislu, da ne sodijo konkretne vlade oziroma države na splošno na osnovi hitrih, impulzivnih odločitev. Takšni državljani bolje premislijo svoja verjetja in odločitve ter vidijo skozi poskuse manipulacije, kar zmanjša število ljudi, ki se nesmiselno upirajo državnim ukrepom oziroma jih je v to težje prepričati (ko to ni potrebno!). (Smith 2012) Mislim, da naslednji citat dobro povzame Smithovo stališče glede pomena izobraževalnih institucij za državo:

[Izobraženi državljani s]o si bolj sposobni razložiti in videti motive v ozadju frakcijskih in uporniških pritožb in jih je, kot take, zaradi tega težje zavesti v kakršno koli neumno ali nepotrebno upiranje državnim ukrepom. V svobodnih državah, kjer je varnost vladajočih odvisna v veliki meri od dobrega mnenja ljudi, ki ga ti imajo glede njihovega vodstva, je zagotovo zelo pomembno, da jih ti zaradi tega ne preostro ali prenačljeno sodijo.

(Smith 2012, 784)

Seveda je možna tudi obratna strategija, ko je pretirano poglobljanje v odločitve vlad nezaželeno, zato se spodbuja čim manj vključevanja ljudi v politične zadeve. Tudi ta pogled lahko načeloma zagovarjamo na podlagi *Bogastva narodov*, ker avtor na določeni točki predlaga, da naj država posredno poskrbi za obstoj dovolj zabavnih aktivnosti, da se državljane nekoliko zamoti. (Smith 2012) Nisem pa naletel na kakršno koli omembo, ki bi predlagala, da sta ti dve možnosti medsebojno povsem izključujoči.

Ob tem ponovno poudarjam, da Smith financiranja šolstva in tudi drugih institucij, ki koristijo celotni družbi (izobraževanje populacije je koristno tudi za bogati sloj, čeprav zgolj posredno), ne vidi kot težavo.

Edini pogoj, če temu lahko tako rečemo, je, da se skušamo izogniti, da bi takšne stvari financirali iz državnega proračuna. Preferenca je na lokalnem denarju. (Smith 2012) To je predvsem zaradi oddaljenosti centra moči od lokalnih šol in od drugih institucij, kar lahko povzroči zanemarjanje in neučinkovito uporabo denarja. Ob tem poudarjam, da avtor ni pretirano izbirčen pri tem, od kod prihaja denar, bodisi je to lokalna skupnost bodisi zainteresirani zasebnik. (Smith 2012)

Zaradi tega je rahlo težavno oporekati možnosti izbire v šolstvu, ker se vsaj v osnovi ujema s Smithovo teorijo. Drugače je seveda za šolnine v tolikšnem obsegu kot sedaj in študentska posojila. Odvisno je od tega, kot kako koristno za družbo vidimo šolstvo. Če z vidika, da je nujna samo osnovna izobrazba, je nadaljnje izobraževanje stvar vsakega posameznika. V Smithovem času je tovrstna nadaljnja izobrazba bila nekaj, česar se nižji sloji običajno niso mogli udeleževati, še več, precejšna težava je bilo že osnovno izobraževanje, zaradi česar je to tudi verjetno prioritiziral. Terciarna izobrazba nižjih družbenih razredov je verjetno veljala za nedosegljiv luksuz.

Tudi šolnine imajo podporo v *Bogastvu narodov*, vendar pri tem izpostavljam eno stvar, ki se mi zdi pomembna. Pri Smithu glavna težava šolstva ni v financiranju, ampak v tem, da so učitelji odgovorni napačni skupini ljudi, kar je sicer mogoče najpreprosteje spremeniti s spremembo vira financiranja. Vendar te težave (zanemarljivosti učiteljev do poučevanja in posledično nizke kakovosti izobraževanja) ni mogoče rešiti zgolj s šolnino, ki jo pošljemo izobraževalni instituciji, ker plača še vedno prihaja iz institucije same in

ne neposredno iz žepov učencev. Denar se pošlje šoli, ta pa nato izbere svoje učitelje bolj ali manj na lastno pest.

Torej je možnost izbire šolske institucije korak naprej, ne pa rešitev težave (če je naša težava v pomanjkljivi kakovosti šolstva), medtem ko šolnine v zvezi s tem ne izboljšajo ničesar. Seveda je drugače, če je naš interes zgolj razbremeniti državni proračun in vzpostaviti minimalno državo, kar je resda prvi razlog, zaradi katerega Friedman na hitro predlaga ta ukrep. Vendar je tudi Friedman bil pripravljen pristati na financiranje šolstva in se je v splošnem bolj osredotočal na možnost izbire. (Friedman 1962)

6.6 Sklep

Vsi zgoraj opisani in izzvani ukrepi so v neki meri namenjeni boju proti tistemu, kar imenujemo koncentracija kapitala, a hkrati dejansko koncentracijo povečujejo. V posameznih podpoglavjih sem to tudi opisal, v nekaterih bolj, v drugih manj.

Najbolj preprosto je s poskusom uničenja sindikatov. Po Adamu Smithu in tistem, kar je napisal v svojem najbolj slavnem delu, ta ukrep še bolj stopnjuje že tako ali tako precejšnjo začetno neenakost moči med delavci in delodajalci. Interes delavcev je, da dobijo čim več, medtem ko je interes delodajalcev, da plačajo čim manj. (Smith 2012) Z uničenjem sindikatov slednji obdržijo več denarja, kot bi ga sicer. Friedman zadevo upraviči s tem, da sindikati tako ali tako negativno prerazporejajo bogastvo v prid nekaterih. (Friedman 1962) Razmerje med delavci in delodajalci se pretvori v razmerje med delavci v sindikatu in delavci, ki niso v sindikatu. Denar, namenjen delavcem, postane nekaj vnaprej danega, o čimer se ni mogoče pogajati, in vsa krivda se zvali na stran delavcev.

Uvedba šolnin v izobraževanju pomeni, da (vsaj) del javnega financiranja šolskih ustanov odpade. Plačevanje šolnin, ki se prenesejo na posameznike, tem posameznikom naloži dodatno breme, denar pa se prenese v ustanove. Denar bi v ustanove tako ali tako prišel, ampak sedaj se namesto prerazporeditve stroškov celotne družbe prenesejo na vsakega posameznega učenca. Po Smithu je to upravičeno narediti, ker šolstvo načeloma služi celotni družbi, tudi tistim delom družbe, ki neposredno od tega nimajo koristi. (Smith 2012) Ker uvedba šolnin neizogibno povzroči zmanjšanje števila ljudi, ki si izobrazbo pridobijo, in obenem tiste, ki kljub temu še vseeno vztrajajo pri pridobitvi izobrazbe, obremenijo z dolгови. Izbira šolske institucije načeloma zato ni problematična, razen v

primeru, da se odločimo enako financirati javno in zasebno šolstvo, obenem pa obdržimo enak izobraževalni proračun. Načeloma bi sicer zmanjšanje proračuna povzročilo, da bi se obstoječa sredstva porabila bolj učinkovito, vendar to v praksi precej bolj verjetno pomeni uvedbo šolnin oziroma zmanjšanje izobraževalne »ponudbe«.

Pri deregulaciji je težava predvsem slepo zaupanje neoliberalcev v tržne sile in v vsemogočnost nevidne roke prostega trga. Smith je resda v številnih primerih zagovarjal preprosto ukinitve posameznih ukrepov, vendar je običajno v ozadju bila podrobna in kompleksna razlaga, zakaj je nekaj priporočeno. Friedmanov in nasploh neoliberalni predlog je preprosta ukinitve regulacije v celotnem spektru javnopolitičnih ukrepov. Opravičila tovrstnega dejanja se bolj ali manj lahko zreducira na eno poved: regulacija je nezaželena, ker tako ali tako trg bolje poskrbi za zadeve. Na enak način je v neoliberalnem svetu koncentracija bogastva bodisi nemogoča bodisi upravičena, seveda če je nastala na trgu brez državne intervencije (pa še to je v ekonomiki ponudbe upravičeno). Preprost argument za nadaljnji obstoj regulacije na splošno je po Smithu dejstvo, da je monopol v interesu posameznega trgovca – monopolista in ne države ter da so interesi vladarja in trgovca diametralno nasprotni, zaradi česar mu ni pametno pustiti (povsem) prostih rok. (Smith 2012) Kar zadeva privatizacijo, se mi zdi, da je ta vrsta – ukrepa vsaj na način, kot je običajno predstavljena v praksi – v najboljšem primeru slaba šala. Smith v svoji kritiki nekaterih velikih državnih monopolnih podjetij ni izpostavljajl zgolj tega, da je v državni lasti, ampak tudi ogromno velikost in monopolnost podjetij, kar je po njegovem posledično pomenilo zanemarjanje, aroganco, oddaljenost in nesposobnost. (Smith 2012) Prodaja velikega državnega monopolista v zasebne roke tega podjetja ne bo magično zmanjšala ali izničila njegovega monopolnega statusa.

Glavna težava, ki jo vidim pri nižanju davkov, je, da se v splošnem to stori brez ozira na možne posledice. Funkcija davkov je pokrivati stroške, ki nastanejo v procesu normalnega delovanja države, zato je treba z davki zagotoviti dovolj sredstev.

Težava je tudi, da se davki običajno nižajo bodisi čez celoten spekter, bodisi na vrhu dohodkovne lestvice. V vsakem primeru je to problematično, saj so tisti, ki imajo od tega resnično korist, v največji meri najbogatejši. Enoodstotno znižanje davkov pomeni v različnih ekonomskih razredih različno. Primer: znižali bomo davke, kar bo stimuliralo ekonomijo, ker bodo ljudje (oziroma ustvarjalci služb ali angl.

jobcreators) imeli več denarja. Vendar pri tem pogosto, vsaj ko gre za teoretično idejo ukrepa, ni nič več kot to. Nobenega načrta o tem, kako bo stvar izpeljana. In kot sem že navedel, nižanje davkov pogosto najbolj pomaga tistim na vrhu. Razen v primeru, ko imamo za to preudaren načrt oziroma ko poskrbimo, da se koristi najbolj opazijo od spodaj, in torej ne pričakujemo, da bo nevidna roka poskrbela, da bo vse tako, kot želimo, da bi bilo. Pri tem še dodajam Friedmanovo misel: »Katere, če sploh kakšna, izmed velikih 'reform' zadnjega stoletja so dosegle svoj učinek? Ali so se dobri nameni njihovih zagovornikov uresničili?« (Friedman 1962, 197) Če velja za ene, velja tudi za druge.

Zadnje, česar se lotevam v prerazporejenem seznamu ukrepov, sta uravnoteževanje proračuna za vsako leto posebej in varčevanje. Pri tem je težava v bistvu ista kot v prejšnjem podpoglavju. Zmanjšanje porabe ima nujno posledico zmanjšanje stroškov, to pa zahteva zmanjšanje števila oz. kvalitete državnih programov, kar lahko državi onemogoča opravljanje njenih funkcij. Zmanjševanje dodeljenih sredstev za socialne namene zmanjša dodatna sredstva oziroma priložnosti za nižje ekonomske razrede, s tem pa se spet povečuje problem. Če spomnim na Smithovo delitev držav glede na stanje ekonomskega razvoja na tri tipe, je zmanjševanje sredstev za revnejše državljane znamenje gospodarskega zatona. (Smith 2012)

7 Zaključek

V diplomskem delu sem po predstavitvi problema, ki ga imenujemo koncentracija bogastva, predstavil neoliberalni koncept delovanja ekonomije in ekonomske politike, kot jo je predstavil Milton Friedman v knjigi *Kapitalizem in svoboda*.

Nato sem se v naslednjem poglavju ukvarjal s konkretnimi ekonomskimi predlogi, ki jih ta ideologija ponuja državi. Ti predlagani ukrepi so bili: deregulacija in izstop države iz ekonomije, nižanje davkov in davčne stopnje, varčevanje in uravnoteženje proračuna, odstranitev sindikatov in šolnine ter možnost izbire v šoli. Nato sem se v naslednjem in najdaljšem poglavju ukvarjal s tem, zakaj so te ideje problematične.

Neoliberalizem se običajno predstavlja kot podaljšek, zapoznelo nadaljevanje liberalizma. Kot glavna referenca se pogosto uporablja Adam Smith. In čeprav njegove ideje navidez ustrezajo novi interpretaciji ekonomije, ni vedno tako. Smithovo in

Friedmanovo delo že v osnovi izhajata iz drugačnih predpostavk in vrednot. Celotna Friedmanova knjiga že v osnovi temelji na konceptu svobode, nesposobnosti države in hipersposobni nevidni roki, ki lahko minimalizira potrebne funkcije države.

Teh konceptov v Bogastvu narodov ni oziroma so prisotni v precej drugačni obliki. Če je svoboda prisotna kot ideal, kar v neki meri je, je to kot nekaj, kar lahko dosežemo s pravilno kombinacijo zakonov, davkov in drugih ukrepov ne nujno (!) zgolj z njihovo odstranitvijo. Državljanom je mogoče v marsičem pustiti proste roke, ker to deluje. Država je resda nesposobna, ampak Smith ji predlaga, kako naj postane sposobnejša. Na nek način je Smith Machiavelli za ekonomiste. Nevidna roka je nekaj, kar obstaja kot metafora za delovanje ljudi, nad katerim ni vedno treba bdeti, ni pa v Bogastvu Narodov to nek avtomatiziran sistem, ki bi bil brez napak.

Na enak način kot Friedman daje pomen tem trem elementom, zanemarja veliko drugih elementov, kot so tri funkcije države, predloge ekonomskih ukrepov, tri stadije ekonomskega razvoja in njihove indikatorje, odnos moči med delavci in delodajalci ter druge.

Ali ste kdaj gledali Simpsonove? V zgodnejših epizodah je Ned Flanders bil prijazen, pošten, dobronameren sosed, ki je obenem tudi zelo veren. Podajam kopico značilnosti, ampak to ni pomembno. V poznejših delih postane verski fanatik, in to postane celotna razsežnost njegovega značaja. To so poimenovali flanderizacija (angl. flanderization). V splošnem se nanaša na pojav, ko se neka lastnost nečesa (običajno gre za osebo) privede do logičnega ekstrema, obenem pa postane objektova edina lastnost.

Če gre res za nadaljevanje klasične ekonomije, potem gre, vsaj sodeč po ekonomski teoriji Adama Smitha, za flanderizirano nadaljevanje starega. Ideje, opisane zgoraj, so bile pripeljane do konca in postavljene kot absoluten ideal družbe, po katerem mora vse delovati, obenem pa se je začelo ignorirati vprašanje, zakaj bi lahko bilo drugače. V učbeniku za ekonomijo sem zasledil besedno zvezo naivni keynesianizem, ki se nanaša na poenostavljeno različico Keynesove teorije. Morda bi neoliberalizem lahko namesto tega poimenovali naivni liberalizem?

Koncentracija bogastva v družbi je tema, ki je postala ponovno aktualna po svetovni finančni krizi z začetkom v letu 2008. Pred tem precej časa ni bila predmet splošne

razprave. Če se vrnem na začetno tezo, da neoliberalna teorija vodi v koncentracijo bogastva, lahko navedem, da tega problema ni rešila. Piketty ugotavlja, da se je po sedemdesetih letih ponovno začel povečevati delež bogastva v rokah zgornjega ekonomskega razreda. (Piketty 2015) Elementi iz BN, ki sem jih nanizal, sugerirajo, da so imeli predlagani ukrepi vsaj nezanemarljiv potencial, da povzročijo nasprotno od želenega. Kot navaja Friedman, se naši začetni nameni razlikujejo od končnih rezultatov. In to se je, po mojem mnenju, tudi zgodilo. Popolna svoboda ekonomskih deležnikov se vedno ni izkazala za koristno, vsaj ne za družbeno celoto.

V diplomskem delu ostaja precej stvari neomenjenih. Vsakič ko sem ponovno bral dele dveh temeljnih knjig, sem naletel na elemente, ki se mi jih je zdelo vredno vključiti. Na ta način je tudi to besedilo zaradi tega nepopolno, vendar bi obenem zaključil s tem, da sem v splošnem dosegel svoj začetni namen.

8 Literatura

1. Curtis, Adam. 2011. *All Watched Over by Machines of Loving Grace: Love and Power*. Dokumentarni film. Dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=VJrqhYpgykk> (29. avgust 2017).
2. Drezner, Daniel W. 2013. *Foundations of Economic Prosperity*. Dokumentarni film. Dostopno prek: <http://www.thegreatcourses.com/courses/foundations-of-economic-prosperity.html> (29. avgust 2017).
3. Friedman, Milton. 1962. *Capitalism and freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Friedman, Milton. 1993. Why Government is the problem. *Essays in Public Policy* (39). Dostopno prek: <http://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/friedman-government-problem-1993.pdf> (6. avgust 2017).
5. Kirkby, Robert. 2015. *Summary of Piketty*. Dostopno prek: <http://www.robertdkirkby.com/blog/2015/summary-of-piketty/> (27. julij 2015).
6. Lah, Marko in Branko Ilič. 2007. *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
7. Mueller, Paul. 2016. *Adam Smith on Public Policy: Four Maxims of Taxation*. Dostopno prek: <https://www.libertarianism.org/columns/adam-smith-public-policy-four-maxims-taxation> (4. januar 2016).

8. Piketty, Thomas. 2015. *Kapital v 21. Stoletju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
9. Rodriguez, Peter. 2010. *Why Economies Rise or Fall*. Dokumentarni film. Dostopno prek: <http://www.thegreatcourses.com/courses/why-economies-rise-or-fall.html> (29. avgust 2017).
10. Ross, Sean. 2015. *What do Keynes and Freidman have to do with fiscal and monetary policy?* Dostopno prek: <http://www.investopedia.com/ask/answers/012715/what-do-keynes-and-freidman-have-do-fiscal-and-monetary-policy.asp> (27. januar 2015).
11. Rouanet, Louis. 2015. *Piketty is wrong: Markets don't concentrate wealth*. Dostopno prek: <https://mises.org/library/piketty-wrong-markets-don%E2%80%99t-concentrate-wealth> (12. November 2015).
12. Sedláček, Tomáš. 2014. *Ekonomija dobrega in zla. Po sledih človekovega spraševanja od Gilgameša do finančne krize*. Ljubljana: Družina.
13. Smith, Adam. 2012. *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited.
14. Varoufakis, Yanis. 2013. *The Global Minotaur: America, Europe and the Future of the Global Economy*. New York: Zed Books.